

Quarterly
Punjab dey Rang
April - June 2018

Chief Editor
Ihsan H. Nadiem

Dyal Singh Research & Cultural Forum
25-Nisbet Road, Lahore - Pakistan.

© Dyal Singh Research & Cultural Forum - 2018

1. The matter in this issue may be used for research citing the source clearly; Any part of it may also be reproduced or included in other publications provided Punjab dey Rang is quoted as source.
2. The matter appearing in any of the sections of Punjab dey Rang expresses the views of its author/contributor and not necessarily subscribed by DSRCF or any of its functionaries.

PUBLISHED BY

Ihsan H. Nadiem, Director, DSRCF
25-Nisbet Road, Lahore, Pakistan
Ph: (0092-42) 37312080 Fax: (0092-42) 37232230
Email: dsrcf@yahoo.com

Website: www.dsrcf.org
www.flickr.com/photos/ldsrf

<https://www.facebook.com/Dyal-Singh-Research-Cultural-Forum>

Chief Editor

Ihsan H. Nadiem

Assistant Editor

Faisal Arshad Butt

Editorial Assistant

Imran Ahmad

Advisory Committee

Prof. Himmat Singh
Prof. Dr. Jasbir Kaur
Dr. Gurdarshan Singh Dhillon
Dr. Sugra Sadaf
Sardar Gurmail Singh Khalsa

Price: Pakistan: Rs. 100/-
Foreign: US \$ 6

CONTENTS

English Section

Editorial	4
Sikh Empire Sardar Nanak Singh Nishter	5
Vesakhi Celebrations Sardar Taranjit Singh	09
Sikh Agitation Sardar Gopal Singh	15
Martyrdom Day of Guru Arjan Dev Sardar Maninder Singh	19
Seminar: Death Anniversary of Maharaja Ranjit Singh Sardar Gurpreet Singh	23
179th Death Anniversary of Maharaja Ranjit Singh Sardar Gurpreet Singh	27

EDITORIAL

The present issue of the Quarterly Punjab dey Rang is the second in the row of the revised format. It is a matter of satisfaction for us that the feedback on this account has been very encouraging. We are especially thankful to those readers and scholar, who conveyed their sentiment of appreciation and liked our efforts towards the presentation of researched material in a pleasant form.

In the English section of the present issue we have included a well-researched paper by a known scholar like Nanak Singh Nishter. It discusses at length the regime of Maharaja Ranjit Singh especially his personal life, which may be a matter of great interest for the researchers working on this topic and the time period. We also thought of including it as the Death Anniversary of the Maharaja fell in the span of this quarter, making it all the more relevant to pay our tributes to the great man, the “Shere Punjab” – Lion of Punjab.

In our Punjabi section we chose two articles, both from academicians from the Punjab. Both of the articles chosen throw light on the Folk culture of Punjab and are worth pondering upon to keep the

heritage alive in the minds of Punjabis in special and other readers in general. Dr. Simmi writes on “Sabhia Char atey Punjabi LokNach”. This paper discusses the ancient folk dances of Punjab. The author tells us that the art of folk dance is perhaps the part of our oldest cultural traits. The dances like Bhangra, Gidha, Sammi, Kikli, Jhoomar, Luddi etc. make the life of Punjabis colourful. The other paper in this section is the love’s labour of Prof. Ranjinder Singh Gill under the heading, “Punjabi LokSangeet Nu ThaddiParampra da Yougdan”. As the title goes, the article is about the Punjabi folk music. It throws light as how the Dhadi people live and survive to continue to serve the society through their art. Some of the Dhadis also make part of this study of Prof. Gill.

The other regular feature of our Quarterly is captioned as “Samay di Gall” and brings to us about the information on the current affairs connected with our subjects of study of Punjab. If our valued readers, especially in the colleges or universities would like to send in their reports of such activities our pages would be waiting for their contributions.

Ihsan H. Nadiem
Chief Editor

SIKH EMPIRE

Sardar Nanak Singh Nishter

Sikhism is the latest religion of just five centuries old, and has a peculiar characteristic of its people. So far their behavior did not change, in spite of the continued persecution to the extent of extinction, with a moratorium period of 86 years when they have ruled. They enjoy the life in all adverse and favourable circumstances in the Will and Pleasure of God, so they were never revengeful to anybody or any community. During this period they were only once carried away emotionally in retaliation during the partition riots. The Sikh Genocide and storming of Golden Temple and subsequent their genocide could not shake their belief in the Will of God.

Historians have not justified in narrating the tales of Banda Singh Bahadar's victories and achievements of his ruling period. Definitely, he has not spared any person who was responsible for the untold persecution of the peaceful and innocent Sikhs and no doubt punished them all. At the same time he was never biased against the language and people of invaders. He and the entire Sikh rule used Persian as their official language and coins were

inscribed in Persian. He and all Sikh rulers recruited vast number of Muslims in their armies. He and all Sikh rulers respected all religions and never desecrated any place of worship and Scripture including Mosques and Quran. He and Sikh rulers protected the women and the surrendered enemies fighting against them.

The first Sikh Sovereign Baba Banda Singh Bahadur became a disciple of Shri Guru Gobind Singh Ji at Nanded in 1708. Till then he was known as Madho Das Bairagi and was leading a saintly life. After his initiation into the Sikh brotherhood, became a respected, if not popular, general; his cold and impersonal character did not endear him to his men. He was the first Sikh military leader to wage an offensive war against the Mughal rulers of India in 1709, thereby conquering large tracts of territory and establishing a vast empire.

One of his most revolutionary acts is to abolish the age old prevailing Zamindari system. He brought the land reforms, making the cultivator owner of the land. This so far could not

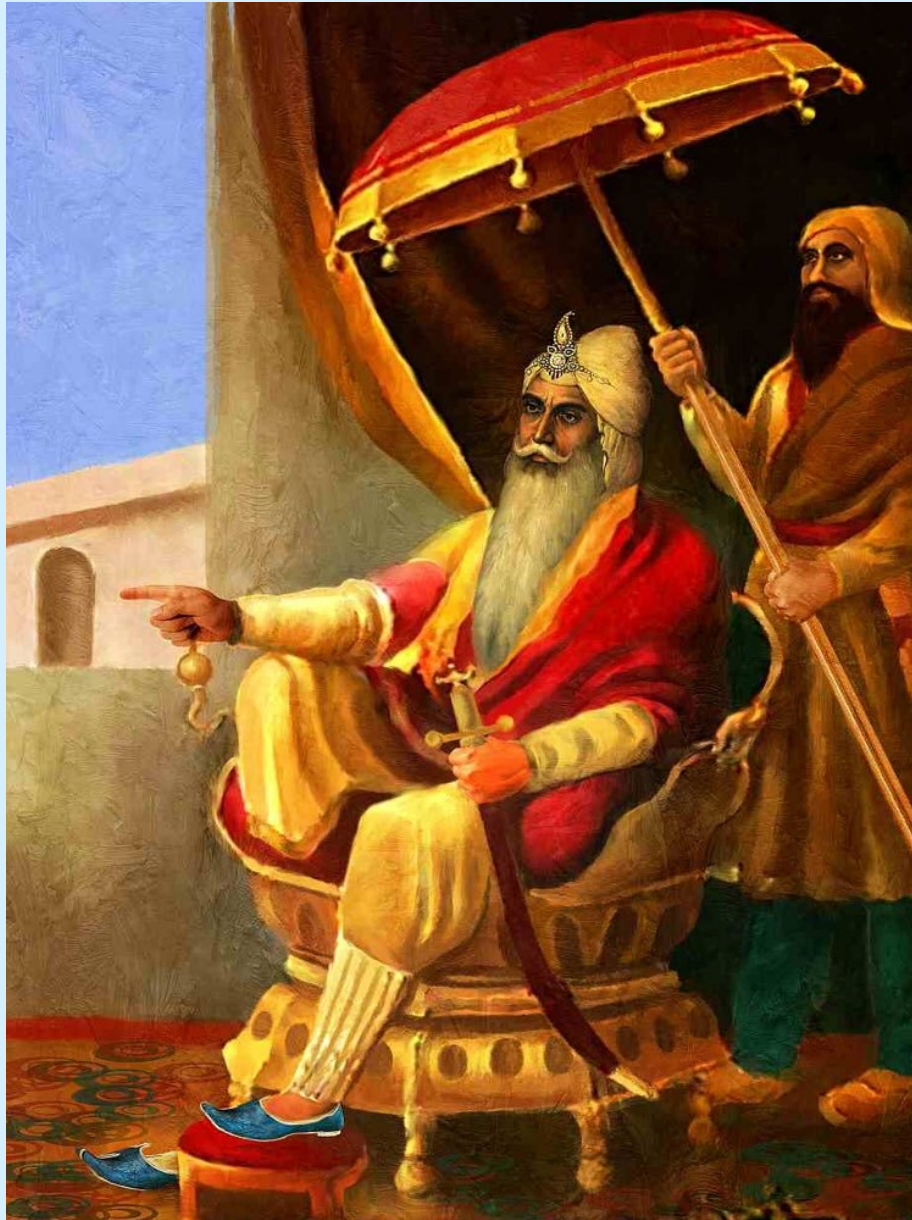
be brought even after independence.

Then comes the ruling period of Misls. The clashes and bloodshed in the battles are the common factors during every period of history. But, by this time, no culprit was left behind to be punished; hence this period was somewhat peaceful in civil life.

Misl is an Arabic word means 'like'. The Sikh misls were 'alike', in the sense that they were considered equals. The Misls were twelve companies of Sikhs, some numbering a few hundred while others could field tens of thousands of men. Each

Sikh was free to join any Misl he chose, and every Misl was free to act in any way it wished in the area under its control. Only matters affecting the community as a whole were they to take orders from the Supreme Commander Nawab Kapur Singh. All these Misls or bands together were called Dal Khalsa. They met at least twice a year at Amritsar for Sarbat Khalsa. So called Sarbat Khalsa as the whole community of the Sikh Panth (panth means path) gets together.

The **Sikh Misls i.e., Sikh Confederation** was a nation that existed from 1716 to 1799. The misldar system was ideally

suited to the conditions of the time and worked well. It combined freedom of action with the discipline of a unified command. They were loosely and politically linked but strongly bounded together in the cultural and religious spheres. The records for these were kept at Amritsar. As the Sikh Army formally called **Dal Khalsa** grew to new regions where administered and new Misldars came to the fore and the number of large misls eventually increased to 12 Misl and the total force of 70000 Cavalry.

The Sikh Misls i.e., Sikh Confederation was combined and named as Sarkar Khalsa i.e., **Sikh Empire** (1799-1849) after the coronation of one of the Misldar Ranjit Singh of Sukerchakia Misl as the sovereign

Maharaja of the Sikh Empire.

The most authentic source about the personal life of Maharaja Ranjit Singh is the book written by Fakir Syed Waheed-ud-Din of Lahore, a doyen and descendant of the famous Fakir family which served with dedication and devotion to the Maharaja. The book is based on the archival material in the possession of the Fakir family. It resolves some of the

mysteries about Maharaja's personal life and state policy.

The author writes that Maharaja Ranjit Singh entered Lahore Fort as a conqueror on July 7, 1799. He was admonished by a holy 'voice' to obey four commandments as a ruler, if he wants to prosper:

The Empire extended from Khyber Pass in the west, to Kashmir in the north, to Sindh in the south, and Tibet in the east. The main geographical footprint of the empire was the Punjab. The religious demography of the Sikh Empire was Muslim (80%), Sikh (10%), Hindu (10%). However, in the period from 1762-1799 Sikh rulers of their misls appeared to be coming into their own. The formal start of the Sikh Empire began by the time of Coronation of Maharaja Ranjit Singh in 1801, creating the one unified political Empire. All the misldars who were affiliated with the Army were nobility with usually long and prestigious family histories in Punjab's history.

What impelled these Sikh confederacies to united and zealous action was their faith in the common destiny of the Khalsa. Any call for a joint

cause was joyfully answered and the greatest sacrifices willingly made for its realization. Their living conviction was that the Guru had invested them with moral and temporal dignity and charged them with the duty of liberating the country imparted an element of philanthropy to their extremely dangerous and heroic adventure. To do fighting for the Panth was the consummation most cheerfully

sought; to compromise with evil and injustice was considered the extreme of degradation and pusillanimity. This brave new spirit created a revolutionary impulse in the country. The Sikhs gave new direction to the course of Indian history. When Zaman Shah, son of Ahmad Shah Abdali (Durrani), reached Peshawar on January 30th 1799, that was the last invasion of any Mughal, Turk, Greek, Persian, No more invader could come

from that side into India. Sikhs boldly sealed off the western frontiers of the country.

Ranjit Singh, the Lion of the Punjab, is sometimes compared to the Mughal Emperor Akbar (1542-1607). Both succeeded their fathers at the age of twelve, both had long and prosperous reigns, considerably extended their empires and both married women from other religions in addition to their own in what appears to be a genuine effort to be non-sectarian. Both had little of no formal education but possessed an insatiable curiosity which left the people they quizzed exhausted. Both were succeeded by children not quite as worthy

as their illustrious fathers. In the annals of Indian history they rank as tow of its most charismatic and likeable rulers.

As a devout Sikh, Ranjit Singh saw his power as deriving from the Panth Khalsa . He did not wear the emblem of royalty on his turban, he never sat on the throne and when no coins were struck in his name. The inscription on coins continued of the previous Sikh Empire of Banda Singh Bahadur. Yet he was a passionate secularist and he reported to have said “God wanted me to look upon all religions with one eye that is why he took away the light from the other.”

VESAKHI CELEBRATIONS

Sardar Taranjit Singh

Vaisakhi is a mega event - it is a religious festival, harvest festival and New Year's Day all rolled into one. In April, this day marks the beginning of the Nanakshahi Calendar. For the Sikh community, Vaisakhi has a very special significance. It was on this day that their tenth and last bodily Guru - Guru Gobind Singh - organized the Sikhs into Khalsa. By doing so, he eliminated the differences of high and low and established that all human beings are equal.

The Sikh community arrived in Pakistan from all over the globe on 12th of April to celebrate the Vesakhi festival and was taken directly to Gurdwara Panja Sahib, Hassan Abdal by train. After taking part in religious rites for three days, the Sikhs arrived at Nankana Sahib and then reached Lahore. Dyal Singh Research & Cultural Forum had arranged an International Seminar under the title "Aao Ral Mil Bhangrey Paye...Jashan Vesakhi Da Manaye" on the 20th of April 2018 from 1800 to 2300 hrs at the Residence of the Chairman ETPB, 22 Zaman Park, Lahore. Mr. Tahir Khalil Sindhu, Minister of Minorities, Punjab was the chief guest of the ceremony. The seminar was attended by more than 150 Sikh yatrees. A gist of the speeches in the Seminar is given here below.

Ihsan H. Nadiem (Director DSRCF) welcomed the Sikh yatrees on their religious journey to Pakistan and thanked them on their taking out time to attend the Seminar. He

also shed light on the importance of Vesakhi as cultural and religious occasion especially in the light of history. He further described that the purpose of the creation of Khalsa by Guru Gobind Singh Ji in 1699, was to give a distinct and obvious shape to Sikh religion. He also told the audience about DSRCF and its contribution towards peace and prosperity of Punjab, Punjabi Language and culture. He told in an enthusiastic way that this institution always tried its level best to nurture friendship and good relations between Sikhs and Muslims.

Sardar Bishan Singh (Ex-Pardhan) He started his speech with praising words for the DSRCF saying that they always assembled the Sikhs on mega events like Birthday Celebrations of Baba Guru Nanak Ji, Bhagat Singh Martyrdom day, Vesakhi Celebrations, Guru Arjan Dev

Martyrdom Day, Maharaja Ranjit Singh Barsi and all other our such Sikh religious events in such a nice way.

Sardar Daljit Singh (Jathedar DGMC) said that when he first time entered Pakistan and all their

doubts and misinformation regarding Pakistan were found to be completely wrong. He told the audience that he was surprised to come to know that Pakistan renovated their shrines and arranged safe conduct of their religious rites by earnestly looking after their comfort. He requested to higher authorities to open the Kartarpur Corridor and give them chance to pay obeisance at Gurdwara Kartarpur without any restriction.

Sardar Gurmeet Singh (Jathedar SGPC) said that it was the time for them to turn themselves as true Sikh as the Guru Sahiban had

taught them to be so. He further said that the purpose of the creation of Khalsa by Guru Gobind Singh Ji in 1699, was to give a distinct and obvious shape to Sikhs and the Sikhi. He said that it was worthy to mention here that Pakistan was the only country which had enacted the Sikh Marriage Act thus he congratulated all the Sikhs and offered his special thanks to Sardar Ramesh Singh Arora, the Punjab MP and the force behind this law.

Sardar Ajmer Singh Randhawa (Journalist – India) said that he

never ever even had thought that he would have the luck of visiting Pakistan. He said it was worth mentioning that he visited alone and without any Jatha, even then he had the sweetest of memories of this travel in Pakistan. He requested to the audience addressing them as Khalsa Ji that it

was the time to wake-up and raise their hands for Sikhism, otherwise their Sikh integrity and separate identity would be completely annihilated.

Bhai Santa Singh (Bhai Mardana Committee) suggested to Indian government that love like Pakistani

nation and Indian nation, both government must follow the Sikh tradition and love each other. He congratulated all the security institutions that provided them the best and a foolproof security. He said that visa procedure should be relaxed so that one could come to the border and easily get the visa, enter Pakistan, lunch here, pay obeisance on sacred places and go back to the pavilion.

Sardar Ramesh Singh Arorra (MPA, Punjab Assembly) welcomed the Sikh yatrees, who had gathered there from all over the globe. He said that all Sikh Yatrees would go back with golden memories of Pakistan. He said with sorrow that today Sikhs were not true followers of Guru Ji. They were trapped and engaged in Derawad so get de-tracked so easily from the original path of Sikhi. He further said that they had witnessed here that no Pakistani

Sikhs were followers of Derawad. He focused on audience and said that they would also witness that only Indian Sikhs were trapped in Derawad because enemy was intentionally working on making Sikhs go astray. On the other hand, Pakistan's image was being damaged by negative propaganda. It was worthy of mention that only within a day, Sikh marriage act was passed from Punjab Assembly while the Indian Sikhs were called Kais Dhair Hindus and had no separate identity. RSS always tried their level best to separate the Sikhs from their true path of Sikhi.

Sardar Tara Singh Singh (Pardhan PSGPC) welcomed all

the Sikh Yatrees on the occasion of Vesakhi Celebrations. He said that they had visited their sacred Gurdwaras and places in Pakistan from 12th April till then. He said that he might mention that Pakistan

was the safest haven for the minorities in the world. It was only the negative propaganda that Pakistan was not safe for foreigners. He said that all of them were very lucky to have visited the holy and religious sites of Sikhi. He requested the audience that they must tell their Sikh brethren in India about Pakistan's great hospitality and excellent arrangements. He briefed that Pakistan Sikh Gurdwara Parbandhak Committee always did their level best to serve the Sikhs guests.

Mr. Tariq Wazir Khan (Secretary Shrines) welcomed all the Sikh Yatrees on eve of Vesakhi Celebrations in Pakistan. He said that he should share with them that the whole event was held successfully because of the enthusiastic input by all Pakistan security and administrative departments. He told the audience about the 550th birthday anniversary of Baba Guru Nanak that on this event more than

100,000 Sikh yatrees were expected to visit Pakistan. So it was necessary that all the issues were sorted out in time. He requested the audience to kindly

give them feedback regarding their facilitation and arrangements to the Sikh Yatrees in Pakistan.

Mr. Tahir Khalil Sindhu (Minister of Minorities) thanked all the audience and management of the event to have arranged such a stupendous seminar for the Sikh Yatrees. He told that India always used the words of hatred and took

relations one step backward from Pakistan. Indian government did not want peace and prosperity in sub-continent region. He said that whatever Indian government did, Pakistan always had love for the yatrees, who visited Pakistan. The authorities never ever degraded them but gave them respect and lot of love. He said that darkness could never be eliminated by darkness but light would be requiring doing so. He requested the audience to kindly spread the message of love through them and to tell the world that Pakistan was the safest haven for all minorities.

VESAKHI CELEBRATIONS

Director DSRCF Speech

Audience at Seminar

VESAKHI CELEBRATIONS

Souvenirs to Chief Guest

Audience at Seminar

Punjab Dey Rang

April – June 2018

SIKH AGITATION

Sardar Gopal Singh

To remember the tyranny leashed out on the Sikhs by the Indian government through its armed forces on 6 June 1984 a protest commemorative assembly was held in the premises of Dera Sahib, Lahore where sangats from different parts of Pakistan participated. They marched outside the four-walls carrying flags and buntings chanting slogans to show their dismal disappointment with the treatment of the Sikhs at the hands of Indian government. In general the mood was aggressive and telling the world that it was such a great tragedy that it could not be forgotten. **Sardar Maninder Singh,**

spelled out of the evil designs of Hindutva and said it was all to eliminate the Sikhs. He reminded the audience that if it

was against the Sikh Leader Sardar Jarnail Singh Bhindranwale supposed by them to be occupying the Golden Temple Complex why the other 34 Gurdwara Sahiban were attacked and Sikhs killed. He said that the great leader Bhindranwale taught us that the death of the physical body was in fact not death until the pure conscience of a person died.

Mohinderpal Singh was first

of the speakers from Nankana Sahib spoke on the occasion telling the audience about the aims of the meeting reminding them of the great sacrifices of the Sikh leaders and general people in the way of getting freedom from the yoke of the Indian Hindutva government. He told the audience that Indian government was promoting evil in the form of intoxications in Punjab to destroy the whole nation without any resistance.

Sardar Kaka Singh addressed the audience and told them that

the tyrannical treatment of the Sikhs at the hands of the Indian Army could never be forgotten. He lamented that it was the lack of unity among the Sikhs that the tyranny of Hindutva Indian government was still continuing in India.

Sardar Kuljit Singh said that

the holding of the 6th June commemorative assembly was to re-affirm their resolve of getting free from the yoke of the Indian Hindutva to live as an independent Sikh nation. He said that they persistently

squeeze them and make them bleed but their resolution to attain free Khalistan could never be thwarted.

Giyani Rajvir Singh said that

the whole world irrespective of their creed or religion were in favour of the freedom movement of the Sikhs. He told the audience that it was not only the extreme tyranny let loose on the Sikhs in 1984, the Indian government had treated them as second rate citizens right from 1947. He said that their history was being tampered with and under such circumstances he would advise the Sikh Sangat to get united and fight for their rights and Khalistan as one.

Sardar Ramesh Singh Arora reminded the audience that they gathered there to commemorate the great tragedy of 1984 in the history of the Sikh Nation. He said that the depiction of the event in the large flex in his background told it all. He told

that the Indian government was itself responsible for planning of this massacre and those hidden hands behind the whole tragedy were still at large and not a single person had been brought to book.

Sardar Avtar Singh Sanghera said that the gathering there had been effected to present flower-bouquets to the great leaders of the Sikhs who were martyred in June 1984 during the tyrannical attack on their holiest shrine of Harmandir Sahib by the armed forces of the Indian government. He further said that they would stand by the thoughts and programmes of Sant Jarnail Singh Bhindranwale and his brave companions in arms.

Sardar Bishen Singh said that they had gathered there to pay their respects and regards to

those of the leaders of the Sikh Nation, who had strived for the cause of freedom of Khalistan and on the way offered sacrifices with their lives. He said the Indian government of Indira Gandhi selected this particular day for the massacre as there would have been a large number of Sikhs in the Shrine to observe the Martyrdom Day of Panjam Patsha, Shri Guru Arjan Dev Ji and they could eliminate

as many as possible Sikhs. Even ever after the Hindutva mindset of the government was doing all efforts to destroy the Sikh nation and eliminate the possibility of its future. The Sikh Nation would have to rise up to the occasion and strive to undo the machinations of Hindutva against Panth.

In addition to the speeches as briefly mentioned above, two young boys, Gurjoga Singh and Gurmastic Singh by names, paid great tributes to the Sant and other martyred leader through their poetical renderings.

SIKH AGITATION

Martyrdom Day of Guru Arjan Dev

The Martyrdom Day of Guru Arjan Dev Ji, which fell on 16th June 2018, according to the Nanak Shahi Calendar, was observed by the local Sikhs and the Sangat comprising 84 Sikh Yatrees specially coming from across the border from India for the purpose. A welcome function was arranged for the Sangat in the Gurdwara Dera Sahib under the auspices of Pakistan Sikh Gurdwara Parbandhak Committee. According to the religious rites of the Sikhi after the Bhog ceremony, speeches were delivered by the Secretary ETPB, Mr. Tariq Wazir Khan,

Sardar Maninder Singh

Party Leader of Indian Jatha and other prominent Sikh leaders. A gist of these speeches is given as under:

Sardar Maninder Singh, Member PSGPC, acting as the Stage Secretary said that they had gathered there to observe the Martyrdom Anniversary of Guru ArjanDevJi. He heartily welcomed the Sikh Yatrees, who had come from India.

Bhai Avtar Singh Sanghera said that Sikh nation was the youngest nation of the world. Unfortunately, due to conspiracies the Sikh nation did not stand united now. Nanakshahi calendar was

accepted and implemented by Akal Takht in 2003. RSS was the biggest enemy of Sikh nation which never missed any chance to divide them. He requested all the high priests to kindly implement the original Nanakshahi calendar.

Sardar Jang Singh, Jathedar, BhaiMardana Society, he started his speech and said that they had gathered here to observed the martyrdom day of Guru Arjan Dev Ji. He added that Guru Arjan Dev Ji sacrificed his life for the sake of Sikhism. He further said and requested to both governments, Pakistan and India, to resolve the issue regarding martyrdom day of Guru ArjanDev through table talk.

Sardar Bishan Singh, Ex-Pardhan PSPC, welcomed all the Sikh Sangat. He said that Guru Arjan Dev Ji sacrificed himself just for Sikh Panth. He said that Guru Arjan Dev ji was martyred by Chandu. Although, that time empire of Jahangir was very vast. Chandu was the closet companion of Jahangir. According to historians, Chandu was Brahman and disliked Guru Arjan Dev because majority of Brahmans had embrace Sikhism. He said regarding Nanakshahi calendar that RSS and Brahmans try to implement the Bikrami calendar RSS pressurized the Akal Takht and other Sikhs religious priests to cancel the Nanakshahi calendar and adopt Bikrami Calendar.

India sabotaged the Akal Takht. Now it was need of the hour to be united and original Nanakshahi calendar re-implemented in India, Pakistan and all other countries of the world.

Sardar Gopal Singh Chawla, Secretary, PSGPC, said that these 84 Sikhs were our most precious guests. He emotionally said that it was the great insulting thing sending 84 Sikhs which meant that they were afraid of the Sikhs. Jarnail Singh Bhindranwale had said that when there was attack on Harminder Sahib, remember my words that same day the foundation stone of Khalistan would be laid. Addressing them he said,

“Khalsa Ji! We being a nation stand together and tie hand to hand for sake of our children. Alas! We were living such a country where people greedy and selfish”.

Sardar Ramesh Singh, Ex-MPA, said that Guru Arjan Dev Ji was the man of words. He was very peaceful and humanity-loving personality. He added that Guru Arjan Dev's sacrifice reminded them to be passionate and thankful to God. Sikh Muslim close relations developed by Guru Arjan were still continuing. On

the other side, India always the Indian Sikh Yatrees that

tried to create hindrance in Sikhs affairs and tried to stop them from visiting Pakistan. India build dams and other reservoirs on the rivers which came to Pakistan. He said that they strongly recorded their protest and condemned the atrocities on Kashmiries.

Sardar Tara Singh, Pardhan PSGPC, said that when Guru ArjanDevJi was martyred, a Muslim Sufi Mian Mir was also in grief. He added that Guru ArjunDev was the peaceful and calm personality. He explained

Pakistani Sikhs were very happy and prosperous. They enjoyed all the rights and religious freedom in Pakistan.

Mr. Tariq Wazir Khan, Secretary, ETPB said that Evacuee Trust Property Board and its management were quite busy in renovating works of all Gurdwaras of Pakistan. He said that they tried to establish the best facilities for Sikh Yatrees in all Gurdwaras like accommodation, food and other facilities.

Seminar on Death Anniversary of Maharaja Ranjit Singh

Sardar Gurpreet Singh

On the occasion of Maharaja Ranjit Singh's 179th Death Anniversary Dyal Singh Research and Cultural Forum arranged an International Seminar on the topic of "Maharaja Ranjit Singh Dey Samay da Punjab" at its packed Dyal Singh Auditorium. The chief guest of the seminar was Mr. Tariq Khan Wazir, Secretary, Evacuee Trust Property Board while other distinguished Sikhs Jathedars Yatrees participated as speakers. Director, DSRCF presented the Welcome Address while also acted as the moderator of the Seminar.

Ihsan H. Nadiem, Director, DSRCF, warmly welcomed all

Sikh Yatrees in Pakistan. He thoroughly highlighted the victorious reign of Maharaja Ranjit Singh. He said that Maharaja Ranjit Singh was the one of the great Punjabi ruler, the only other being the Raja Porus. He explained that Maharaja Ranjit Singh was a

secular King. Minorities were free to follow their faiths and to do according to their profession and religion during the regime of Maharaja Ranjit Singh.

Sardar Balwinder Singh, Party leader, SGPC, in his

speech, he said that they had gathered there to observe the death anniversary of Maharaja Ranjit Singh. Maharaja rule on Punjab spread over four decades. Every citizen of Maharaja Ranjit Singh's government was free to worship and choose profession according to their skills and expertise. He also told some other stories of. He said that Maharaja was respected by adherents of all religions. Once he was accused of some ill doing so he was called to the Akal Takht. He presented himself before Akal Takht and punishment whatever was handed over to him.

Sardar Jagmohan Singh, Party leader, DGMC, in his speech, said that wanted to tell

Punjab Dey Rang

April – June 2018

the respect of women during the reign of Maharaja Ranjit Singh. Once an Afghan woman presented herself before General Hari Singh and requested to General she need a son like him. General Hari came in to rage and ordered to send her out. She cried and pleaded that she had heard that nobody would be sent away empty handed from the Guru Nanak's home. General Hari Singh put a Shawl on the head of Afghan woman and said that from then onward she would be her mother in religion.

Sardar Majinder Singh, Khalra Mission, said that all

the speakers before him had told the audience very well about Maharaja Ranjit Singh. To err is human, forgive Devine and Maharaja whenever felt that he did something wrong he

immediately confessed his mistakes and asked for forgiveness. He said that once Maharaja Ranjit Singh had hung the gold locket in the neck of animal to catch the thief. Would it be believed during the modern times that nobody stole that animal.

Sardar Bishan Singh, Ex-Pardan PSGPC, in his speech

warmly welcomed all the guests. He said that Maharaja was the youngest Sikh warrior. He first won his battle at age of 13. At age of 17, he was ruler of a Sikh Misl. Maharaja was the only Sikh who ruled over Punjab more than 40 years. It was not a child's play to rule for this long. He was camped at Shalimar Garden before attacking Lahore. He said that the Indian Government was against the Original Nanakshahi calendar. He said that he wanted to tell all the Sangat there that they would observe the Maharaja Ranjit Singh Barsi on 29 June every year. The Brahman thought of conspiracies to cause division in the Sikhs.

Mr. Tariq Wazir Khan, Secretary ETPB, in his speech

warmly welcomed all Sikh Yatrees and said that the gathering there was caused to observe the death anniversary of Maharaja Ranjit Singh. Sikh regime was on peak during era of Maharaja Ranjit Singh. He said that Maharaja was indescribable in words. They always tried our level best to serve to the best of best of their

ability. He told that Pakistan was the place where Guru Nanak was born and Maharaja Ranjit Singh ruled. He said that the government had provided to them the best of facilities so that they could feel at home in Pakistan. He described about the Mega event of 2019 when Guru Nanak's 550th Janamdin celebrations would be observed all over the globe. He was expecting that almost 100,000 Sikh yatrees would visit Pakistan on this mega event.

Death Anniversary of Maharaja Ranjit Singh

179th Death Anniversary of Maharaja Ranjit Singh

Sardar Gurpreet Singh

Maharaja Ranjit Singh, the founder of the Sikh Empire came to power around the turn of the 18th century and ruled from 1799 to 1849. His father, Maha Singh was the Commander of the Sukerchakia Misl. Ranjit Singh followed in his courageous father's footsteps to become an even greater leader. He was born at a time when much of Punjab was ruled by the Sikhs under a Confederate Sarbat Khalsa system and the territory was divided among factions known as misls. He gathered a force of 10,000 to 12,000 horsemen and after taking the power into his hands eventually conquered the region of central Punjab from the Sutlej to the Jhelum, vastly expanded his territory and founded the Sikh Empire on the whole of Kashmir and to the borders of Afghanistan. Because of his bravery and courage he earned the popular title of "Sher-e-Punjab" (The Lion of Punjab). He died in 1839 of natural causes and left behind a vast empire, which none of his successors was able to hold. To commemorate his 179th death anniversary Akhand Path

was held at the Gurdwara Dera Sahib Complex, Lahore. After the ceremony of Bhog was over, a function was arranged at the Marrhi (Tomb) of Maharaja Ranjit Singh. With the Chairman ETPB acting as Chief Guest, eminent Sikh personalities, Minister for Auqaf and Minorities of Punjab Government and high ranking officials of the Federal Ministry of Religious Affairs and ETPB presented their views on the life and achievements of Maharaja Ranjit Singh.

The gist of the views presented in this assembly is given below:

Sardar Kalayan Singh Kalayan, Professor in GCU, who started his speech with Sikh religious chants, said that the gathering was held to observe the death anniversary of Maharaja Ranjit Singh. He said that he was the man who united the Sikhs on one platform. He said that they needed three things in Sikh nation i.e. promote education, shun drugs and become true Sikh who faithfully followed Guru Nanak Dev Ji. As Nanakshahi Calendar gave the individual identity to Sikhs and it was only in

Pakistan where Sikh Sangat followed Nanakshahi calendar for all practical purposes. SGPC once followed Nanakshahi calendar when went for it in 2003 but completely deviated from it later on to switch back to the Bikrami Calender. Nanakshahi calendar was in fact the pride of Sikh nation and each of its members should be proud of it.

Sardar Gopal Singh Chawla,
General Secretary PSGPC,

welcomed the Sikh Yatrees on the eve of Maharaja Ranjit Singh's death anniversary. He said that he was the only Sikh leader who ruled over forty years. He said that Sikhs ruled the sub-continent when they were united. Guru Granth Sahib was the only path which they followed. There were many conspiracies to divide Muslims and Sikhs. RSS and RAW were trying to buy with money the Sikh youngsters in Pakistan.. He said that everybody was against him because he talked about Khalistan. Sardar Majinder Singh Sirsa had talked against

him. He said that Sikhs could never ever be suppressed by power. They were the witnessed that 200 Sikhs was killed by more than 9,000 Indian army personnel. He spoke with emotions that he was always proud of being a Pakistani and also a Khalistani in future. He raised the slogans against BJP and congress. He demanded the leaders like Sant Jarnail Singh Bhindranwale who would lead the Sikh to final victory. He said that once Bharat was a great land but it became a Hindustan and only Hindu could live there peacefully, other nations always being degraded and screwed by Hindus. Khalistan Zindabad, Pakistan Zindabad. He ended by chanting the slogans, "Hindustan Murdabad".

Sardar Balvinder Singh,
Party Leader SGPC, said that

every citizen of Maharaja Ranjit Singh's government was free to worship and choose profession according to their skills and expertise. Once he was called to Akal Takht. He presented himself before Akal Takht and

bowed before religious authority for his punishment. He said on a sad note that the gathering was on a religious occasion and it did not call for political mileage by any one. The people of India and Pakistan, especially the Sikhs were friends with each one but it did not seem good to chant against any country as Murdabad.

Sardar Bishan Singh, Ex-Pardhan PSGPC, in his speech

warmly welcomed all the guests. He said that Maharaja was the youngest Sikh warrior. He won his first battle at age of 13. At age of 17, he was ruler of an important Misl. Maharaja was the only Sikh who ruled over a very much expanded Punjab for more than 40 years. He elaborated to the audience that Maharaja Ranjit Singh's companions were from all religions and they were loyal to the Maharaja. He thanked ETPB

and other officials who had put in tireless efforts to facilitate all the Sikh Yatrees. He pointed out that the Indian Government was against the Original Nanakshahi calendar. He requested

Jathedar Sardar Balvinder Singh to convey his message to high priest of Indian Sikhs that government of India not to compel Sikhs to discontinue the use of loudspeakers for their religious ritual of Ardas. He further told the audience that the original Nanakshahi calendar gave the Sikhs their individual identity and they were proud of it.

Mr. Tariq Khan Wazir, Secretary ETPB, spoke on the

event and thanked all the Sikh Yatrees. He also especially thanked the Federal Secretary of the Ministry of Minorities Affairs, Punjab Minister of Auqaf Masud Chaudhry and Chairman ETPB, Mr. Tahir Ehsan. He told that Pakistan was the place where Guru Nanak was born and Maharaja Ranjit Singh ruled. He

said that yatrees were provided the best possible facilities so that the guest from abroad felt at home. He intimated about the planned Mega event of 2019 when Guru Nanak's 550th Janamdin celebrations would be observed all over the globe. He said that they thought that over an estimated number of 100,000 Sikh yatrees would be visiting Pakistan on this prestigious occasion.

Sardar Tara Singh, Pardhan PSGPC, spoke on the occasion

and observed that they felt honoured to have gathered there on the event of the death anniversary of one of the greatest rulers, Maharaja Ranjit Singh. He said that Maharaja gave equal rights to the adherents of all the religions. He elaborated the greatness of Maharaja that he was a true follower of Guru Nanak Dev Ji. Sikh were humiliated and divided through different methods by RAW and RSS. He observed that it was said that Sikhs ruled on the State of

Punjab in India but facts were different from such statements. Addressing the yatrees he said that they were always welcomed in Pakistan from the core of the hearts of PSGPC. He remarked that the Indian government did not reciprocate the good gestures of Pakistanis and was busy in building dams over the rivers, which flowed through Pakistan. He further remarked that PSGPC always condemned the atrocities in the Indian Occupied Kashmir.

Sardar Balwinder Singh, Party leader, SGPC, after

requesting the authorities once again came to the rostrum. He said that he wanted to say something more. He told that that on the mega event of 550th birthday celebrations of Baba Guru Nanak Dev Ji, SGPC would arrange some gigantic programmes in India. He requested to the high officials of ETPB that he needed cooperation

from ETPB to arrange such programmes. He proposed for a programme of NigarKirtan from Nankana Sahib to Sultanpur Lodhi. He also requested to Gurmat programme in Nankana Sahib before 2019. He humbly requested the Pakistani authorities to make proper planning through meeting to finalize the venue and programme on the occasion.

Mr. Faisal Chaudhry, Federal Minister Human Rights also

spoke on the occasion and said that Sikhs and Muslims were brethren. He welcomed all the Sikh Yatreeson their visit to Pakistan on the event of death anniversary of Maharaja Ranjit Singh. He said that Maharaja Ranjit Singh always respected the professional people. He openly invited all the Sikh Yatrees if they had faced any issue to come to his office for redressed. He thanked all the

officials of ETPB for doing a nice job.

Mr. Khalid Masood, Federal Secretary, spoke that Maharaja

Ranjit Singh was exemplary ruler and had ruled the expanded Punjab with the most ideal governance. The close connection between Guru Arjan Dev and Mian Mir and their friendship was the best example of Sikh Muslim friendship. He said that Sikh Yatrees were their ambassador who would carry the message of love to all their families and friends back home. He said that they wanted to invite all the Sikhs to visit Pakistan but India always created hurdles. He prayed that his God would give them strength and with luck they were welcomed to visit again in future the land of Guru Nanak Dev Ji, Guru Arjan Dev and Maharaja Ranjit Singh.

179th Death Anniversary of Maharaja Ranjit Singh

ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੈੱਕਸ਼ਨ

ਤੱਤਕਰਾ

1.	ਸੰਪਾਦਕੀ	37
2.	ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਨਾਚ ਡਾ. ਸਿੰਮੀ	38
3.	ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਢਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ	47
	ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ	
4.	ਵਿਸਾਖੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਅਪ੍ਰੈਲ 2018 ਰਿਪੋਰਟ: ਸ੍ਰ. ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ	65
5.	ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ 6 ਜੂਨ 2018 ਰਿਪੋਰਟ: ਸ੍ਰ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ	69
6.	ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਰਿਪੋਰਟ: ਸ੍ਰ. ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	73
7.	ਬਰਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 27 ਜੂਨ 2018 ਰਿਪੋਰਟ: ਸ੍ਰ. ਗੁਰਪਰੀਤ ਸਿੰਘ	76
8.	ਬਰਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 29 ਜੂਨ 2018 ਰਿਪੋਰਟ: ਸ੍ਰ. ਗੁਰਪਰੀਤ ਸਿੰਘ	78

© ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰਿਸਰਚ ਐਂਡ ਕਲਚਰਲ ਫ਼ੋਰਮ-2018

- ਇਸ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਕੁੱਲੀ ਯਾ ਜੁਜ਼ਵੀ ਤੌਰ ਤੇ “ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੰਗ” ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਖੋਜ ਪਰਖ ਦੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਸਕਦਾ ਏ।
- “ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੰਗ” ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਮਜ਼ਾਮੀਨ / ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਗ਼ੈਰਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਦਾਰੇ ਦਾ ਮੁਤਫ਼ਕਿ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਈ ਇਦਾਰਾ ਯਾ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਕਾਮਾ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਲਈ ਜ਼ਿਮੇਦਾਰ ਹੋਵੇ ਗਾ।
- “ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੰਗ” ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਝਾ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਬਹਤ ਕੀਮਤੀ ਨੇ।

ਛਾਪਣ ਹਾਰ

ਇਹਸਾਨ ਐੱਚ ਨਦੀਮ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਡੀ.ਐਸ.ਆਰ.ਸੀ.ਐਫ਼

25- ਨਿਸਬਤ ਰੋਡ, ਲਾਹੌਰ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ

ਫ਼ੋਨ: (0092-42)37312080 ਫ਼ੈਕਸ: (0092-42)37232230

Email: dsrcef@yahoo.com

Web: www.dsrcef.org

www.flicker.com/photos/dsrcef

<https://www.facebook.com/groups/384939948282246/>

ਚੀਫ਼ ਐਡੀਟਰ

ਇਹਸਾਨ ਐੱਚ ਨਦੀਮ

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਐਡੀਟਰ

ਫ਼ੈਸਲ ਅਰਸ਼ਦ ਬੱਟ

ਐਡੀਟੋਰੀਲ ਅਸਿਸਟੈਂਟ

ਇਮਰਾਨ ਅਹਮਦ

ਮੁਲ: 130 ਰੁਪਏ

ਬਦੇਸ ਲਈ: 6 ਡਾਲਰ (ਅਮਰੀਕੀ)

ਸਲਾਹ ਕਾਰ

ਪ੍ਰੋ. ਹਿਮਤ ਸਿੰਘ

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ

ਡਾ. ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਢਿਲੂ

ਡਾ. ਸੁਗਰਾ ਸਦਫ਼

ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਹੱਥਲਾ ਸੁਮਾਰਾ “ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੰਗ” ਦੀ ਨਵੀਂ ਲਗੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੰਕ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੋ ਇਹਦੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਭਰਵਾਂ Feedback ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਰਾਹਿਆ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਪਣੀ ਖੋਜ ਸਮੱਗਰੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਅੰਕ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਤਰ ਦੁਆਰਾ ਖੋਜ ਪੇਪਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਪੇਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਅੰਕ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਹਰਾਂ ਵਲੋਂ ਦੋ ਲੇਖ ਚੁਣੇ ਹਨ। ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਤੇ ਚਾਨੰਣ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਸਿੰਮੀ ਨੇ “ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਨਾਚ ” 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ

ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਨ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਲਾ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਭੰਗੜਾ, ਗਿੱਧਾ, ਸੰਮੀ, ਕਿੱਕਲੀ, ਝੁੱਮਰ, ਲੁਡੀ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਨਾਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰੰਗਦਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਪੇਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦਾ “ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਢਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ” ਦੇ ਸਰਨਾਵੇਂ ਹੇਠ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿਰਲੇਖ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਚਾਨੰਣ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਢਾਡੀ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਦੇ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਬਣੇ ਹਨ।

ਦੂਜੀ ਨਿਯਮਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਾਡੇ ਤਿਮਾਹੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ “ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ” ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਕਾਬਲ-ਏ-ਕਦਰ ਪਾਠਕ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਜਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਪੰਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਇਹਸਾਨ ਐੱਚ ਨਦੀਮ

ਚੀਫ਼ ਐਡੀਟਰ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਨਾਚ

ਡਾ. ਸਿੰਮੀ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਣਗੌਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਖੰਘਾਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨ੍ਰਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਭਿਅਤਾ ਜਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਪਜਿਆ, ਬਦਲਦਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤਾਈਂ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਮਾਨਵ ਸੰਕੇਤਾਂ ਅਤੇ ਹਾਵਾਂ-ਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤਾਈਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ ਦੇ ਇਕੱਠ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਟੁਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਰਸਮਾਂ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਸਮੇਂ ਨਾਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਪੁੱਤਰ ਜਨਮ, ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ, ਤੀਜ-ਤਿਉਹਾਰ ਜਾਂ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ। ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਚ ਬਦਲਦੇ ਵੀ ਰਹੇ।

ਸਭਿਅਤਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਕਲਚਰ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਸਭਿ (ਸਭਯ) ਤੇ ਆਚਾਰ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਸੰਵਾਰਿਆ ਮਾਨਵੀ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-‘ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ੁਧੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ’।¹

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਚਾਰ ਅੰਗ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ- ਪਦਾਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ। ਪਹਿਲੇ ਅੰਗ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਵਸਤੂਆਂ, ਘਰ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ, ਪਹਿਨਣਾ ਆਦਿ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਸੰਸਕਾਰ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪਰਿਵਾਰ, ਅਡੰਬਰ, ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਕਲਾਵਾਂ, (ਸੰਗੀਤ, ਨਾਚ ਜਿਹੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ) ਜਾਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਰਜ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ, ਸੁੱਖਣਾ, ਜਾਦੂ-ਟੋਣਾ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਰਤਾਰਾ, ਰਾਜ ਪਾਠ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ-ਵੱਖਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਜਿਹੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਹੀ ਮਹਿੰਜੋਦੜੋ ਅਤੇ ਹੜੱਪਾ ਜਿਹੀਆਂ ਸਭਿਅਤਾ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਮੁਨੀਆਂ,

ਪੀਰਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਚੇ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕਦਮ ਰੱਖੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਉਪਜਾਊ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਖਾਣ-ਪਾਣ, ਤਕੜੇ ਸਰੀਰ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੱਸਣਾ ਖੇਡਣਾ, ਨੱਚਣਾ-ਟੱਪਣਾ, ਗਾਉਣਾ-ਵਜਾਉਣਾ ਇੱਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਰੱਜ ਕੇ ਵਾਹੁਣਾ ਅਤੇ ਰੱਜ ਕੇ ਖਾਣਾ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਉੱਚੇ ਲੰਮੇ, ਤਕੜੇ ਸਰੀਰ, ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸ਼ੌਕੀਨ ਮਜ਼ਾਜ਼ੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਖੇਡ ਤਮਾਸ਼ੇ, ਮੇਲੇ, ਤਿਉਹਾਰ, ਸਾਂਗ, ਰਾਸ, ਨਾਚ ਗਾਉਣਾ ਆਦਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਨੱਚਣ ਕੁੱਦਣ ਮਨਿ ਕਾ ਚਾਉ। ਨਾਨਕ ਜਿਨ ਮਨ ਭਉ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨ ਭਾਉ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਜਿੰਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਸ, ਅਣਖ ਅਲਬੇਲਾਪਣ, ਵੀਰਤਾ, ਜੁਝਾਰੂ ਪਨ, ਮਸਤੀ, ਲੋਚ-ਲਚਕ, ਮਿਠਾਸ ਜਿਹੇ ਗੁਣ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਨਾਵਟੀਪੁਣੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਮਨੋਰੰਜਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਜੰਗਾਂ-ਜੁੱਧਾਂ ਦਾ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਅਖਾੜਾ ਬਣਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਟਿਕ ਕੇ

ਬੈਠਣ ਦੇ ਆਦੀ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਕਲਾ ਵੀ ਨਿਯਮ ਤੇ ਬੰਧੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਭਾਵਕ ਤੇ ਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾ ਮਿਲ ਕੇ ਨੱਚਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।²

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਵਿੱਚ ਭੰਗੜਾ ਤੇ ਗਿੱਧਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਾਚ ਹਨ। ਭੰਗੜਾ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਤੇ ਗਿੱਧਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਚ ਕਰਤੇ ਤਾਂਡਵਅੰਗੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਚ ਲਾਸਅਅੰਗੀ ਹਲਕੇ-ਫੁਲਕੇ ਨਜ਼ਾਕਤ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਇੱਕ ਭਾਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਨਰਤਕਾਂ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਯੋਗ ਮਨੋਰੰਜਨ ਜਾਂ ਸ਼ਾਦੀ-ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਸੌਂਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਚੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਵੇਸ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ ਨਰਤਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਰਾਤ ਭਰ ਨਾਚ-ਗਾਣਾ ਕਰਦੇ 'ਜਲਸਾ' ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਮਰਾਸੀ ਲੋਕ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਨਾਚ, ਗਾਣਾ, ਨਕਲ, ਹਾਸ-ਮਖੌਲ, ਟਿੱਚਰ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਿਰਸਾਨ ਆਦਿ ਤਬਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਅਤੇ ਖੁਦ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਰੱਖਿਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਰਸਿਆ ਵਸਿਆ ਸੀ।³

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਨਾਚ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਚ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ। “ਮਾਨਵ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮਿਹਨਤੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਅਰਥਾਤ ਲੋਕ ਦੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਵਿਭਿੰਨ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ”⁴

ਲੋਕ ਨਾਚ ਆਮ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਪੂਰਾ ਸਮਾਜ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।⁵

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਅਵਸਰਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਨਾਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਨਾਚ ਨਿਯਮਬੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵਲਵਲੇ, ਚਾਅ, ਉਮੰਗਾਂ, ਰੀਝਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਨਾਚ ਉਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਦਰਪਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਨਾਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਵੀ ਸਿਖਾਇਆ-ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਛੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

- (1) ਸੰਸਕਾਰ ਨ੍ਰਿਤ:- ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ, ਪੁੱਤਰ ਜਨਮ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਚ।

- (2) ਕਥਾ ਨ੍ਰਿਤ- ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਚ
- (3) ਰਿਤੂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨ੍ਰਿਤ - ਗਰਮੀ, ਸਰਦੀ, ਸੌਣ, ਆਦਿ ਰੁੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਚ
- (4) ਤਿਉਹਾਰ ਨ੍ਰਿਤ - ਤੀਜ, ਹੋਲੀ, ਵਿਸਾਖੀ, ਲੋਹੜੀ ਆਦਿ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਚ
- (5) ਉਤਸਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨ੍ਰਿਤ- ਛਪਾਰ, ਵਿਸਾਖੀ ਆਦਿ ਮੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਚ
- (6) ਅਧਿਆਤਮਕ ਨ੍ਰਿਤ-ਗੁੱਗਾ, ਧਮਾਲ, ਗੋਰੀ, ਡਾਂਡੀਆ ਆਦਿ ਅਧਿਆਤਮਕ ਨਾਚ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਧਰਮ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।⁶

ਭੰਗੜਾ: ਭੰਗੜਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੱਭਰੂਆਂ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਲੋਕ ਨਾਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕਿਰਸਾਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀ ਤੋੜ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਫ਼ਸਲ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਆਪਣੀ ਪੱਕੀ ਫ਼ਸਲ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਨੋਵੇਗ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਨੱਚਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਫ਼ਸਲ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਹ ਨਾਚ ਵਾਢੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਵੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅੱਜ ਇਹ ਨਾਚ ਵਾਢੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਛਿੱਤ ਜਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ

ਅਖਾੜੇ ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਪੁੱਤਰ ਜਨਮ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਵਾਢੀ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਸਮਾਜਕ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਿਹਾੜੇ ਤੇ ਭੰਗੜਾ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜਲੌਂ ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗੀ ਪੇਸ਼ਾਕ ਪਾ ਕੇ ਪੇਚਮੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਪਾ ਕੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਖੂੰਡੇ ਜਾਂ ਸੰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਜਾਂ ਰੁਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬੜੀ ਹੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ 10-15 ਨੌਜਵਾਨ ਭੰਗੜੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਢੋਲੀ ਢੋਲ ਤੇ ਡੱਗਾ ਲਗਾਉਂਦਿਆਂ ਨਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਖੜੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਬੋਲੀ ਪਾਉਂਦਾ ਭੰਗੜੇ ਨੂੰ ਗਤੀਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

Bhangra

ਭੰਗੜਾ

ਢੋਲ ਦੀ ਲੈਅ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਵਧਦੀ ਹੈ ਨਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਵੀ ਵੱਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਚ ਦੇ ਨਾਲ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਸ਼ਾਵਾ ਸ਼ਾਵਾ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਕੱਢੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।⁷

ਇਸ ਲੋਕ ਨਾਚ ਦੀ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸਰਗੋਧਾ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਪਸਰੂਰ, ਡਸਕਾ, ਨਾਰੋਵਾਲ ਆਦਿ ਅਤੇ ਪੂਰਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਲੋਕ ਨਾਚ ਇੱਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ

ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਭੰਗੜੇ ਨਾਲ ਪੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਸੁਣੀਂਦੇ, ਹਿੱਕਾਂ ਰੱਖਦੇ ਤਣੀਆਂ।

ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਪਾਉਣ ਬੋਲੀਆਂ, ਮੁੱਛਾਂ ਰੱਖਦੇ ਖੜੀਆਂ।

ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ ਪਾਉਂਦੇ ਭੰਗੜਾ, ਸਹਿੰਦੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਤੜੀਆਂ।

ਐਰ ਗੈਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਪਰੀਆਂ।

ਵੇਲਾਂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਜੁੱਗੋ ਜੁੱਗ ਰਹਿਣ ਹਰੀਆਂ। ਵੇਲਾਂ⁸.....।

ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਾਢੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਮਿਲ-ਜੁੱਲ ਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਥ ਵੰਡਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਮਿਲ-ਜੁੱਲ ਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼, ਹੁਲਾਰਾ ਮਨ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਚ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਇਹ ਕਟਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਦੀ ਜੀਵਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਜਾਣ ਲਈ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਢੋਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਥਾਪ ਰਾਹੀਂ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਣਕ ਦੀ ਵਾਢੀ ਸਮੇਂ ਢੋਲ ਦੀ ਥਾਪ ਰਾਹੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਭੰਗੜੇ ਵਿੱਚ ਕਬੀਲਾਈ ਲੋਕ ਨਾਚ ਦੇ ਤੱਤ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਝਲਕੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਢੋਲੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਗੋਲ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨੱਚਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਨਾਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਾਚ ਮੰਡਲੀ ਢੋਲੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੋਲੀਆਂ ਪਾਉਂਦੀ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਘੰਟਿਆਂਬੱਧੀ ਇਹ ਨਾਚ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜਲੋਅ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਚਾਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੱਕਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਢੋਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੱਲੇ ਸ਼ੇਰਾ, ਸ਼ਾਵਾ-ਸ਼ਾਵਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਜੋਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਭੰਗੜਾ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੋਬਣ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।⁹

ਗਿੱਧਾ: ਗਿੱਧਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਚਾਵਾਂ ਵਲਵਲਿਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਆਂਤਰਿਕ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਗਿੱਧੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਨਾਚ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਹੈ। ਮੇਲੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤਿੱਥਾਂ ਰੁੱਤਾਂ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਪੁੱਤਰ ਜਨਮ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੌਕੇ ਗਿੱਧੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਤੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਵਿਆਹੀਆਂ ਤੇ ਮੁਕਲਾਵੇ ਗਈਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨੱਚਣ ਕੁੱਦਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਖੁੱਲ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕੁੜੀਆਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਘੇਰਾਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਘੇਰੇ ਦੇ ਵਿੱਚਕਾਰ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਢੋਲਕੀ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਢੋਲਕੀ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਘੜੇ ਨੂੰ ਮੂਧਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਗੀਟਾ ਮਾਰਕੇ

ਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਲੀਆਂ ਪੰਜੇ ਅਤੇ ਅੰਡੀਆਂ ਵਜਾ ਕੇ ਚੱਟਕੀਆਂ ਮੂੰਹ ਚੋ ਵੱਖਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਛੱਜ ਵੱਜਾਂ ਕੇ ਤਾਲ ਦੇ ਵੱਖਵੱਖ ਰੂਪ ਵਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਿੱਧੇ ਨਾਲ ਬੋਲੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸੰਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਮਨੋਭਾਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗਿੱਧਾ ਨੱਚਦਿਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਆਪਣੀ ਅੰਗਚੇਸ਼ਟਾਵਾ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਕੇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖ ਝਾਕੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਚਰਖਾ ਕੱਤਣਾ ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ

Giddha

ਗਿੱਧਾ

ਕੱਢਣਾ ਚੱਕੀ ਪੀਹਣੀ ਭੱਤਾ ਲੈ ਕੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਆਦਿ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਮਸ਼ਕਰੀ ਭਰੇ ਕਈ ਸਾਂਗ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਸਾਂਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਹ ਪਹਿਲੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬੁਰਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਦੱਬੇ-ਘੁਟੇ ਅੰਤਰੀਵ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।¹⁰

ਗਿੱਧਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨੱਚਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ

ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਲੋਕ ਨਾਚ ਗਿੱਧੇ ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਤੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਗਿੱਧੇ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।¹¹

ਗਿੱਧੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਸ-ਭੂਸ਼ਾ, ਰੂਪ-ਸੱਜਾ ਜਾਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁੜ੍ਹੇ-ਰੰਗ ਦੇ ਗੋਟੇ-ਕਿਨਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸੂਟ ਦੁਪੱਟੇ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਗਿੱਧੇ ਵਿੱਚ ਫੱਬਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਬਦਲਾ ਗਿੱਧੇ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗਿੱਧੇ ਤੇ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਗਿੱਧੇ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ-

‘ਮਰ ਜਾਣ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਿੱਧੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ’¹²

ਸੰਮੀ: ਸੰਮੀ ਵੀ ਗਿੱਧੇ ਵਾਂਗ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਲੋਕ ਨਾਚ ਹੈ। ਸੰਮੀ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਲ-ਬਾਰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਚ ਹੈ। ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਂਦਲਬਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਇੱਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਕ ਨਾਚ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜਨਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਚਾਨਣੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਵੀਆਂ ਵੱਡਾ ਗੋਲ ਘੇਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਾਤ ਰਾਤ ਭਰ ਚੁਟਕੀਆਂ ਤਾੜੀਆਂ ਤੇ ਅੱਡੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੀਆਂ ਇਸ ਨਾਚ ਨੂੰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰੇਮ-ਗਾਥਾ ਢੋਲ-ਸੰਮੀ ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਢੋਲੇ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸੰਮੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਖੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ

ਨਾਲ ਇਹ ਨਾਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੰਮੀ ਲੋਕ ਨਾਚ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਦੰਤ ਕਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਇੱਕ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਮੀ ਇੱਕ ਦਰਖਤ ਦਾ ਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਨੱਚਣ ਸਦਕਾ ਇਸ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਦਾ ਨਾ ਸੰਮੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਦੂਜੀ ਦੰਤ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੰਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਉਤਰੀ। ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਮੀ ਨਾ ਦੀ ਕੁੜੀ ਉਸ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਉੱਤਰੀ ਤੇ ਅਪਸਰਾ ਵਾਂਗ ਸੁੰਦਰੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਾਚ ਦਾ ਨਾ ਵੀ ਸੰਮੀ ਪੈ ਗਿਆ।

ਸੰਮੀ ਨਾਚ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਗਿੱਧੇ ਵਾਂਗ ਗੋਲ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਪੰਡੀ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਦੇ ਤਿੱਤਰਾਂ, ਕਾਂਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤਾਈ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਚ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਥਾਪ, ਚੁਟਕੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਤਾੜੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਤਾਲ, ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੀਤ, ਅੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਥਾਪ, ਘੜੇ ਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦੀਆਂ ਉਹ ਨਾਚ ਲਈ ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈਅ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਚ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਮਸਕਾਰ ਜਾ ਸਲਾਮੀ ਜਿਹੀ ਮੁਦਰਾ ਵੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।¹³ ਸੰਮੀ ਨਾਚ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਗੀਤ -

ਸੰਮੀ ਮੇਰੀ ਵਾਣ ਮੈਂ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਵਾਰੀ ਮੇਰੀ
ਸੰਮੀ

ਕੋਠੇ ਤੇ ਪਰ ਕੋਠੜਾ, ਕੋਠੇ ਤੇ ਤੰਦੂਰ ਮੇਰੀ
ਸੰਮੀਏ

ਗਿਣ-2 ਲਾਵਾਂ ਰੋਟੀਆਂ, ਖਾਵਣ ਵਾਲਾ ਦੂਰ
ਮੇਰੀ ਸੰਮੀਏ.....

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੰਮੀ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਪੰਜਾਬ
ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਨੂੰ
ਆਪਣੀਆਂ ਸਖੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤਾਈ
ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਲੋਕ ਨਾਚ ਹੈ।

ਕਿੱਕਲੀ: ਕਿੱਕਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ
ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਚ ਕੁੜੀਆਂ
ਦੋ-ਦੋ ਦੀਆਂ ਜੋਟੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਗੋਲ-ਗੋਲ
ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖੇਡ-ਖੇਡ ਵਿੱਚ
ਨੱਚਦੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ

ਆਹਮਣੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋ
ਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਦਾ ਹੱਥ
ਇੰਜ ਫੱਤਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ
ਬਾਂਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਲੀ ਜਿਹੀ
ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੈਰਾਂ
ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ
ਤਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰ ਪਾ

ਕੇ ਭੰਬੀਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ
ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਸੁੱਟ
ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ
ਚੁੰਨੀਆਂ ਤੇ ਗੁੱਤਾਂ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ ਖੇਡ ਨਾਚ ਦੇ ਨਾਲ ਗੀਤ
ਵੀ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਉਹ
ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਭਰਾਂ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮਨਾਉਂਦੀਆਂ
ਹਨ। ਕਿੱਕਲੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਗਿਲੇ-
ਸ਼ਿਕਵੇ ਉਲਾਹਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰਾ-ਭਤੀਜੇ ਅਤੇ
ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਕਿੱਕਲੀ ਜਿਹੇ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ
ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਪਣਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ

Kikali

ਕਿੱਕਲੀ

ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿੱਕਲੀ
ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਲੋਕ ਗੀਤ :

ਕਿੱਕਲੀ ਕਲੀਰ ਦੀ, ਪੱਗ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਦੀ,
ਦੁਪੱਟਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਦਾ, ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਜਵਾਈ ਦਾ
ਹੇਠ ਵਗੇ ਦਰਿਆ ਉੱਪਰ ਮੈਂ ਖੜੀ,
ਵੀਰ ਲਵਾਇਆ ਬਾਗ ਖਿੜ ਪਈ ਚੰਬਾ ਕਲੀ,
ਚੰਬਾ ਕਲੀ ਨਾ ਤੋੜ, ਵੀਰਾ ਮਾਰੇਗਾ,
ਵੀਰਾ ਮੇਰਾ ਸਰਦਾਰ, ਬਹਿੰਦਾ ਕੁਰਸੀ ਤੇ,
ਭਾਬੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਨ, ਬਹਿੰਦੀ ਪੀੜ੍ਹੇ ਤੇ।
ਰਤਾ ਪੀੜ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ

ਕਿੱਕਲੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਂ-ਬਾਪ,
ਭੈਣ-ਭਰਾਂ, ਭਰਜਾਈ, ਨੂੰਹ-ਸੱਸ, ਅਤੇ ਹੋਰ
ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ

ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ
ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਕਿੱਕਲੀ ਨਾਲ ਕੋਈ
ਸਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਵੱਜਦਾ।
ਬਾਲੜੀਆਂ ਆਪਣੇ
ਮਨ-ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਜਦੋਂ
ਚਾਹੁਣ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ

ਥਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਕਿੱਕਲੀ ਦੇ
ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਕਿੱਕਲੀ ਪਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ
ਹਨ।¹⁵

ਝੁੰਮਰ: ਝੁੰਮਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ
ਲੋਕ ਨਾਚ ਹੈ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ
ਵੀ ਝੁੰਮਰ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ
ਮੁਸਲੀ ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਝੁੰਮਰ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਮਰਦ
ਰਲ ਕੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਚ ਝੁੰਮ ਝੁੰਮ
ਕੇ ਗੋਲ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ
ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ 'ਘੁਮਰ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਸ਼ਾਹੀਵਾਲ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ
ਫੈਸਲਾਬਾਦ ਲਾਇਲਪੁਰ ਝੰਗ

ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਰਗੋਦਾ ਇਸ ਨਾਚ ਦੇ ਮੁੱਖ ਖੇਤਰ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕ ਆਪ ਵੀ ਝੁੰਮਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਢੋਲ ਦੀ ਥਾਪ ਚਿਮਟਿਆਂ ਖੜਤਾਲਾਂ ਤੂਤੀਆਂ ਡਾਂਡੀਆ ਸ਼ਹਿਨਾਈਆਂ ਦੀ ਚੱਕਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਚ ਦੇ ਨਾਲ ਛੂ-ਛਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਕੱਢੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਝੁੰਮਰ ਨਾਚ ਦੇ ਗੀਤ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਬੋਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

Jhoomar

ਝੁੰਮਰ

ਇੱਕ ਫੁਲ ਮੋਤੀਏ ਦਾ ਮਾਰ ਕੇ ਜਗਾ ਸੋਹਣੀਏ

ਭਾਵੇਂ ਜਾਣੇ, ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਜਾਣੇ, ਮੇਰਾ ਢੋਲ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣੇ

ਛੱਲੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਲਗਵਾ ਦੇ ਯਾਰ, ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਛੱਲਾ ਘੜਵਾ ਦੇ ਯਾਰ

ਵੇ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨੀਆਂ ਚਿੱਕ ਦਾ, ਮੈਂਡਾ ਢੋਲ ਪਰਦੇਸੀ ਨਿੱਤ ਦਾ।¹⁶

ਲੁੱਡੀ: ਲੁੱਡੀ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਨਾਚ ਹੈ। ਉਹ ਜਿੱਤ ਭਾਵੇਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੋਵੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਕਬੱਡੀ ਜਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੀ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਸਮੁੱਚੀ ਸਰੀਰਕ ਚੇਸ਼ਟਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੁੱਡੀਆਂ ਪਾਉਂਦਾ (ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦਾ) ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਾਨਣੀਆਂ ਰਾਤਾਂ

ਵਿੱਚ ਢੋਲੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਾਹਾਂ ਉਤਾਂਹ ਵੱਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਪੈਰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਦਿਆਂ ਨੱਚਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਵਿੱਚ ਨੱਚਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਵਾਰ ਓ-ਹੋ-ਹੋ ਜਾਂ ਅਲੀ-ਅਲੀ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੁੱਡੀ ਵਿੱਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸਾਂਗ ਵੀ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਚਾਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸਤਰੀ ਵੇਸ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਫੜੀ ਆਪਣਾ ਸਾਜ਼-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੁੱਡੀ ਨੂੰ ਫੰਮੁਣੀਆਂ ਕੱਢਣਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹⁷

ਧਮਾਲ-ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲੋਕ ਨਾਚ ਧਮਾਲ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਤੇ ਨੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪੀਰੋ-ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਨਵਾਜਿਸ਼ ਲਈ ਮਸਤੀ ਨਾਲ ਢੋਲੀ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਗਾਂਦਿਆਂ ਧਮਾਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਿਮ ਫਕੀਰ ਕਾਲੇ ਚੋਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਦਰਗਾਹਾਂ ਤੇ ਗੋਲ-ਗੋਲ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਨੱਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਧਮਾਲ ਨੂੰ 'ਜੁੱਲੀ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਕੀਰ ਲੋਕ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਰੂਮੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ 'ਜਲਾਲੀ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਮਾਲ ਜੱਲੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਲੰਗ ਜਾਂ ਮਾਲੀਏ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹⁸

ਅੱਜ ਤੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤ੍ਰਿਜਣਾ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਗਿੱਧਾ, ਭੰਗੜਾ, ਸੰਮੀ, ਝੁੰਮਰ, ਲੁੱਡੀ, ਕਿੱਕਲੀ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀਆਂ ਸਟੇਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਜਾਂ ਯੁਵਕ ਮੇਲਿਆਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੇਲਿਆਂ, ਫਿਲਮਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮੇਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਨਾਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਹੇ

ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਛਪਾਰ, ਜਰਗ, ਜਗਰਾਵਾਂ, ਹੈਦਰ ਸ਼ੇਖ਼, ਵਿਸਾਖੀ ਆਦਿ। ਪਰ ਅੱਜ ਇਹ ਮੇਲੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਭਾਸ਼ਣ ਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।¹⁹ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨਾਚ ਆਪਣੀ ਬਾਰੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਥੱਕ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਦਿੰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਹੁਣ ਤ੍ਰਿੰਜਣਾਂ, ਖੇਤਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਰੜੇ ਮਦਾਨਾਂ ਜਾਂ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੈਰਿਜ-ਪੈਲਸਾਂ, ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਹਾਲਾਂ, ਆਡੀਟੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਟੇਜੀਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਗਿੱਧਾ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕੇ-ਮੇਲ ਦੀਆਂ ਸਿੱਠਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲਸਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਜਾ ਡੀ.ਜੇ. ਰਾਹੀਂ ਬਨਾਵਟੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵਿੱਚ ਸਜਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੀਆਂ ਕਿਸੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਲੱਬਾਂ, ਹੋਟਲਾਂ, ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ, ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਹਾਲਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲਏ ਆਡੀਟੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਤੀਆਂ ਦਾ ਬੈਨਰ ਹੇਠ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਚ ਆਪਣੀ ਨੁਹਾਰ ਬਦਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।²⁰

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ-14

2. ਡਾ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸਾ (ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਪੰਨਾ-43
3. Folk Dances of Punjab, National Book Shop, New Delhi, Page 42-43
4. ਡਾ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਦਨ, ਫਗਵਾੜਾ, ਪੰਨਾ-163
5. ਡਾ. ਨੀਰਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਨ੍ਰਿਤ ਮੈਂ ਹਰਿਆਣਾ ਔਰ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਸਤਯਮ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ-18
6. ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਰਾਇਣ ਗਰਗ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਨ੍ਰਿਤਯੋ, ਸੰਗੀਤ ਕਾਰਯਾਲਯ, ਹਾਥਰਸ ਪੰਨਾ-9
7. ਡਾ. ਪੂਰਨ ਚੰਦ ਸ਼ਰਮਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਤੰਭ, ਉੱਤਰ ਖੇਤਰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਕੇਂਦਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ 164
8. ਡਾ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੰਜਾਬੀ-12, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਪੰਨਾ 111-112
9. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਸੰਪਾਦਕ), ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ: ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ-282
10. ਮੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੋਕ ਧਾਰਾ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 154-155
11. ਡਾ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਯੁਵਤੀਐ ਕੇ ਲੋਕ ਨ੍ਰਿਤ, ਨਵਵਿਵੇਕ ਸਾਹਿਤਯ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਫਗਵਾੜਾ, ਪੰਨਾ-52
12. ਡਾ.ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲੋਕ ਵਿਰਸਾ, ਭਾਗ-2, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ-23
13. ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 107-108
14. ਡਾ.ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਯੁਵਤੀਆਂ ਕੇ ਲੋਕ ਨ੍ਰਿਤ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-96
15. ਡਾ.ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-26
16. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-28
17. ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-285
18. Dr. Iqbal Singh Dhillon, Folk Dances of Punjab, Page-64
19. ਅਮਰਜੀਤ ਗਰੇਵਾਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਭਵਿੱਖ, ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਨਾ-106
20. ਡਾ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 24-25

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਢਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

ਪ੍ਰੋ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ

ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਢਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਹੀ ਬਾਕੀ ਕਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਜਾਂ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ, ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜਾਅ ਵਾਰ ਹੋਵੇ। ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ।

1. ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਏ ਢਾਡੀ
2. ਰਿਕਾਰਡ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਪਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਢਾਡੀ
3. ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਕ ਢਾਡੀ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਭਾਵ ‘ਕਾਲੇ ਤਵਿਆਂ’ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਸਹਿਤ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗਾਇਕੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ 1929-30 ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਰਟੋਂਡਾ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਪੂਰਨ ਦੀ ਕਲੀ ਸੀ। ‘ਇੱਛਰਾ ਧਾਗਾਂ ਮਾਰਦੀ’ ਅਤੇ ‘ਸਾਂਭ ਲੈ ਨਗਰੀ ਆਪਣੀ’ ਇਸ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਨੰ. ਐਚ. ਐਮ. ਵੀ. ਐਨ. 4527 ਹੈ।¹

ਇਸ ਕਲਾ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਦੂਸਰਾ ਸਖਸ਼ ਢਾਡੀ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਰੀਗਲ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਰਾਂਝੇ ਅਤੇ ਸਹਿਤੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਤਵਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਨੰ. ਆਰ.ਐਲ. 5 ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਢਾਡੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਢਾਡੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਢੇਰ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਲਾ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਇਆ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗਿਆਨੀ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਬੇ ਵਾਲਾ, ਭੂਰਾ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਬਖ਼ਤਾਵਰ ਸਿੰਘ, ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ, ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ, ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੱਧਰ ਆਦਿ ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤਕ ਦੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਇਸ ਕਲਾ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ।

ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਅਧੀਨ ਆਈਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂ

ਲਿਖਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਿਉਂਕਿ ‘ਤਵੇ’ ਵਿਚ ਢਾਈ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ (ਕਲੀ ਜਾਂ ਵਾਰ) ਹੀ ਸਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲੀਆਂ ਜਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਗਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ-ਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ‘ਹੀਰ’ ਵਿਚੋਂ ਹੀਰ ਅਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ, ਹੀਰ ਦਾ ਨਿਕਾਹ, ਹੀਰ ਦੀ ਡੋਲੀ, ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਜੋਗੀ ਬਣਨਾ, ਬਿਰਹੇਂ ਕੁੱਠੀ ਹੀਰ ਦਾ ਵਰਨਣ, ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਖੇੜੀਂ ਜਾਣਾ, ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਸਹਿਤੀ ਤੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ, ਹੀਰ ਤੇ ਸਹਿਤੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਆਦਿ। ‘ਪੂਰਨ’ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਨ ਦਾ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ, ਲੂਣਾਂ ਤੇ ਪੂਰਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ, ਮਣਸਾ ਰਾਮ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਲਵਾਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ, ਪੂਰਨ ਦਾ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨਾਲ ਮੇਲ, ਪੂਰਨ ਦਾ ਜੋਗੀ ਬਣਨਾ, ਰਾਣੀਂ ਸੁੰਦਰਾ ਤੇ ਮਹਿਲੀਂ ਭਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਜਾਣਾ, ਪੂਰਨ ਦਾ ਇੱਛਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਆਦਿ। ਜੈਮਲ-ਫੱਤੇ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਪ ਧੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਮੰਗਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ। ‘ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ’ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਲੇ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਨਸੀਹਤ, ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ, ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ, ਮੇਹਰੂ ਪੋਸਤੀ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ। ‘ਢੋਲ ਸੰਮੀ’ ਵਿਚੋਂ ਸਹੁਰੇ ਗਏ ਢੋਲ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਤੋਤੇ ਵੱਲੋਂ ਨਸਹੀਤ, ਸੋਹਣੀ ਦੀਆਂ ਘੜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ, ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੱਸੀ ਨਾਲੋਂ ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ, ਸੱਸੀ ਦਾ ਥਲਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਣਾ, ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ, ਕੋਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਗਥਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ

ਸਬੰਧਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਹੀਰ’ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਬੁਟਾਹਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹੀ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ‘ਹੀਰ’ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਵਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਰਟੈਂਡਾ, ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ‘ਪੂਰਨ’ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਟੂਸਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੀ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੇ ਤਾਂ ਜਿੰਨੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਵਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ਼ੌਂਕੀ ਦਾ ਗਾਇਆ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਕਬੂਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਈ ਸੱਸੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਯੁਵਕ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਕਲਾ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੀਗਲ, ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ, ਕੋਲੰਬੀਆ, ਟੀ ਟੀਵਨ, ਨਿਸ਼ਾਂਤ ਰਿਕਾਰਡਜ਼, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਰਿਕਾਰਡਜ਼, ਕੋਹਿਨੂਰ ਰਿਕਾਰਡਜ਼ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ‘ਰਾਇਲਟੀ’ ਨਾਲ ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਕੁਝ ਇਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੱਦਦ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਬਹੁਤ ਸੁਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਊਂਡ ਬਾਕਸ ਵਾਲੀਆਂ ਗ੍ਰਾਮਾਫੋਨ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਿੱਜ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਐਪਲੀਫਾਇਰ ਵਾਲੇ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਸਮੂਹ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਹਰ ਵੱਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਧ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਦੋ ਮੰਜੇ ਟੇਢੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉੱਪਰ 'ਜੁੱਟ ਵਾਲਾ ਧੂੜੂ' (ਹਾਰਨ) ਟੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫੱਲਰ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਹਰ ਰਿਕਾਰਡ ਸਮੇਂ ਚਾਬੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦਿਨ ਸਮੇਂ ਆਮ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ, ਦੁਗਾਣਿਆਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵੱਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਨੌਂ ਦਸ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲੀਆਂ (ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ) ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੋਠਿਠਾ ਤੇ ਪਏ ਗੱਭਰੂ ਅਤੇ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੰਦੇ, ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਕਾਮੇ ਸਾਹ ਰੋਕੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਕ ਸਿਰਫ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਖਾੜਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਘਰ ਬੈਠੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਧੜਾਧੜ ਵਿਕਣ ਲੱਗੇ। ਵਿਕਰੀ ਕਾਰਨ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਰਾਇਲਟੀ ਵੀ ਵਧਣ ਲੱਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਲਾਭ ਹੋਇਆ। ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਰਟੋਂਡਾ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ, ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਢਾਡੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਹੇਤੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਵੀ ਵਧੀ ਤੇ ਪੈਸਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ।²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦਾ ਇਕ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਵਿਰਸਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ ਕੋਲ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਧ ਅਧੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਧਰ ਉੱਪਰ ਖਿਲਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਇਕ ਉੱਦਮੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੌਂਕ ਦੀ ਖਾਤਰ ਨਿੱਜੀ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ ਅਹਿਮਦਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ, ਸ੍ਰ. ਬਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਪੇਸੀ ਬਰਵਾਲਾ ਵਾਲੇ, ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਲਾਲੀ ਨਾਈ ਵਾਲਾ (ਬਰਨਾਲਾ) ਵਾਲੇ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਲੁਬਾਣਾ (ਸਪੀਕਰ ਵਾਲਾ), ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਗਾਜ਼ੀਪੁਰ, ਪ੍ਰੋ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਇੱਕਾ ਦੁੱਕਾ ਹੋਰ

ਉੱਦਮੀਆਂ ਕੋਲ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਿੱਲਰੀ ਪਈ ਇਸ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਖੌਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੋਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਲੋੜ ਹੈ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ।

ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਰਟੈਂਡਾ:

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 1929ਈ ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਰ੍ਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਵਰ੍ਹੇ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਭਾਵ ਇਸ ਨੂੰ 'ਕਾਲੇ ਤਵਿਆਂ' (ਗਰਾਮਾਫੋਨ ਡਿਸਕ ਰਿਕਾਰਡ) ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਸਾਂਭਿਆ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਮਰਹੂਮ ਢਾਡੀ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਰਟੈਂਡਾ ਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਕੇ ਅਮਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਫ਼ਿਲਮ 'ਮਾਧੁਰੀ' ਜੋ 1931 ਵਿਚ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਈ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ

ਰਿਕਾਰਡ ਨੰ. ਐਚ. ਐਮ. ਵੀ. ਐਨ. 5622 ਹੈ। ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਰਟੈਂਡਾ ਦੇ ਤਵੇ ਪੂਰਨ ਦੀ ਕਲੀ 'ਇੱਛਰਾਂ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰਦੀ' ਅਤੇ 'ਸਾਂਭ ਲੈ ਨਗਰੀ ਆਪਣੀ' ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਨੰ. ਐਚ. ਐਮ. ਵੀ. ਐਨ. 4527 ਹੈ। ਦੀਦਾਰ ਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਵੀ ਰਿਕਾਰਡ ਗੀਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਿਕਾਰਡ 1929ਈ ਦੇ ਲਗਭਗ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਏ।³

ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1893ਈ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਕਸਬੇ ਬੰਗਾਂ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਰਟੈਂਡਾ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਦਲੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗੀ। 1913ਈ ਵਿਚ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਗਏ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਖਾੜਾ ਲਾ ਰਹੇ ਢਾਡੀ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਕੋਰਆਣੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਸਤਾਦ ਧਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਾਰੰਗੀ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ। ਦੀਦਾਰ ਨੇ ਧੰਨੇ ਅਤੇ ਭਗਤੂ ਨਾਲ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸੱਥਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਕੰਪਨੀ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। 1929ਈ ਵਿਚ ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇ ਤਵੇ ਭਰੇ। ਭਾਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ ਪਰ ਸਫ਼ਲ ਰਿਹਾ। ਦੁਬਾਰਾ ਫੇਰ ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਦੀਦਾਰ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਦਾਰ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ ਕੋਲੰਬੀਆ, ਜੀਨੋਫੋਨ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਰਿਕਾਰਡਜ਼ ਆਦਿ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ

ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੀਤੀ। 1943ਈ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਅੱਠ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮੱਦਦ ਦਿੱਤੀ। ਧੰਨੇ ਅਤੇ ਭਗਤੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛਾਂਗਾ ਤੇ ਨੱਥਾ ਰੰਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼ੀ, ਤਾਰਾ ਨਛੱਤਰ ਕਲੇਰਾ ਵਾਲਾ, ਮਹਿੰਗਾ ਆਦਿ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਸ਼ਕਰ ਸਿੰਘ ਜਮਸ਼ੇਰ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨੋਂ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਦੀਦਾਰ ਨੂੰ ਫੇਰ ਇੱਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਗੁਣਾਚੌਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋਈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਦੀਦਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਬੁਟਾਹਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਗਾਈਆਂ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇਹ ਹਨ:

ਹਾਰ ਤੋੜ ਕੇ ਮਕਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੀਰ ਨੇ,
ਮੋਤੀ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਡੋਲੀ ਕੋਲ
ਖਿੰਡਾਇਆ।

ਖੇੜੇ ਹੋ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਮੁੜ ਗਏ ਕੋਲੋਂ ਡੋਲੀ ਦਿਓਂ,
ਜਦੋਂ ਹੀਰ ਨੇ ਚਲਿੱਤਰ ਕਰਿਆ ਹਾਰ ਦਾ।

ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ:

ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਢਾਡੀ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਉਂਦਾ

ਹੈ। ਢਾਡੀ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਲਗਭਗ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਸ ਦੇ ਰੀਗਲ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਏ 'ਤਵੇ' ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਨੰ. ਆਰ.ਐਲ. 5 ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਹਿਤੀ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਹਨ। ਰੀਗਲ ਕੰਪਨੀ 1930-31ਈ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ।

ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਮਸ਼ੇਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ 1908ਈ ਦੇ ਲਗਭਗ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਉਣੀ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗ ਗਈ। ਢਾਡੀ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਬਿਲਗਾ ਸਾਰੰਗੀ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਸ਼ਕਰ ਸਿੰਘ ਢੱਡਾ ਤੇ ਸਾਕ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੜਕੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ 1975-76 ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਗਾਉਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕਿਆਂ ਕੋਲ ਬਰਮਿੰਗਮ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣਾ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 1986ਈ ਦੇ ਲਗਭਗ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅੱਜ ਵੀ ਅਮਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਲੇ ਤਵਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੈਸਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਈ ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਬਣਾਇਆ। ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਰੀਗਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਕੋਲੰਬੀਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਜ਼ ਆਦਿ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ। ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਕਬੂਲ ਹੋਏ ਇਹ ਹਨ: ਰਾਂਝਾ ਮੁੜ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਰੰਗ ਪੁਰ ਖੇੜਿਆਂ ਤੋਂ, ਹੁੰਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਕੁੜੀਆਂ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਆਈਆਂ।

ਹੀਰ ਨਕਾਰੀ ਖਬਰਾਂ ਹੋਈਆਂ ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ ਤੇ, ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਭਾਬੀਆਂ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਪਾਈ। ਉਤੋਂ ਟਿੱਲੇ ਦਿਓਂ ਰਾਂਝਾ ਪੰਛੀ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ, ਰਾਂਝੇ ਖੇੜਿਆਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਾਸਾ ਫੜ ਕੇ ਅਲਖ ਜਗਾ ਲਈ ਜੋਗੀ ਨੇ ਬੂਹੇ ਭੋਗੇ ਜੱਟ ਦੇ ਜਾ ਕੇ ਅਲਖ ਜਗਾਈ।

ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਪੂਰਨ, ਰਸਾਲੂ ਢੋਲ ਸੰਮੀ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਹੀਰ ਦੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚਲੇ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪੁਖਤਾ ਢਾਡੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਬੋਲ ਵੇ ਵੰਝਲੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਕਲਾਮ ਉਸ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ

ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਢਾਡੀ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੈ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ:

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੰਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ‘ਪਿੱਛਲੱਗ’ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ਼ੌਂਕੀ ਤਾਂ ਬਸ ਸ਼ੌਂਕੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਲਹਿਜਾ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਇਕ ਢੰਗ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਇਕ ਸੰਗੀਤ ਸੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਸੁਰੀਲੀ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ੌਂਕੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਗਸਤ 1916ਈ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਭੱਜਲ ਵਿਖੇ ਸ਼੍ਰੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗਾਉਣ ਦਾ ਅਵੱਲਾ ਸ਼ੌਂਕੀ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਬਾਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਵਾਜੇ (ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ) ਅਤੇ ਢੋਲਕੀ ਨਾਲ ਗਾਇਆ। ‘ਪੰਥ ਰਗੀਲੇ ਨੇ ਧੁੰਮਾ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ’ਚ ਪਾਈਆਂ’ ਉਸ ਦਾ ਢੋਲਕ ਵਾਜੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਇਆ ਗੀਤਾ ਹੈ।

22 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਭਾਵ 1938ਈ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਬਿੰਡਾ (ਸਾਰੰਗੀ

ਮਾਸਟਰ) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜਥਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਜਥੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੰਪਨੀ ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਸਾਹਿਬਾ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦੀ, ਕਹਿੰਦੀ ਉਠ ਖਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਯਾਰ ਵੇ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਖੇ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਹੋਈਓ ਦਿਲਗੀਰ।⁴

ਇਸ ਤਵੇ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋੜ ਵਿਕਰੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਲੰਬੀਆ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ‘ਤਵੇ’ ਕੱਢੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੇਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੀਤ ਸਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇੱਥੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਰਾਂਝਾ ਜੋਗੀ ਬਣ ਗਿਆ, ਕੰਨੀ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਈਆਂ।

ਰਾਂਝਾ ਆਖੇ ਹੀਰ ਨੂੰ ਗੱਲ ਸੁਣ ਮੁਟਿਆਰੇ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਖੇ ਸਾਹਿਬਾ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਨੀ ਪਰੀਏ ਆਈ ਜਵਾਨੀ ਰੁੜ ਪੁੜ ਜਾਣੀ।

ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟ ਨਾ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਢਾਡੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੌਂਕੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਢਾਡੀ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਿਚ ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੇ ਵਡਮੁੱਲਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੂੰ ਢਾਡੀ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਰ ਤਰਜ਼ ਦੇ ਤੇ ਹਰ ਰੰਗ ਦੇ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਤੇ ਗਾਏ। ਸ਼ੌਂਕੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਉੱਚ ਕੋਟੀ

ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ, ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲਾ ਗਾਇਕ, ਮਾਹਿਰ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਢਾਡੀ ਸੀ। ਠੇਠ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸਾਦੀ ਤੇ ਸਰਲ ਬੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਗਭਗ 50 ਸਾਲ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ ਤੇ ਗਾਇਕੀ ਨਾਲ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ:

ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਯਾਦ ਰੱਖਣਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ ਦੇ ਕਈ ਤਵੇ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਰਿਕਾਰਡਜ਼ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਨੰ. ਐਚ. 3058 ਅਤੇ ਐਚ.3070 ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਲੰਬੀਆ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਛੀ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਹੋਈ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 20 ਕੁ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੈ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ ਦਾ ਜਨਮ 1918ਈ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜੀਰਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਆਸ ਕੌਰ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਸੰਤ ਕਰਮ ਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਾਫੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ

ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਸ਼ੌਂਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀਸ਼ਰ ਤਖਤੂਪੁਰੀਏ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੰਦਲ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦੀ ਦੀਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਕਾਵਿ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਪੰਛੀ' ਜੋੜ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਢੱਡ ਸਾਰੰਗੀ ਨਾਲ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀਰ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਆਪ ਕਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀਰ ਰਚੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਆਸਾਥਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਗਿਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਖਮਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂਹ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਹੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀਰ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਸੁਣਾਏ, ਇਹੀ ਮੇਰੀ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਲੀਆਂ ਸੁਣਦਾ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ ਇਕ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਤੇ ਪੁਖਤਾ ਢਾਡੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਗਾਹਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਏ ਤਵਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀਰ, ਪੂਰਨ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਆਦਿ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ

ਰਿਕਾਰਡਜ਼ ਤੇ ਕੋਲੰਬੀਆ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਧੋਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਲੰਬੀਆ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਇਆ ਤਵਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ:

ਲੈ ਚੱਲਿਆ ਸੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ, ਜੋਗੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਉਂਗਲ ਲਾ ਕੇ।

ਸੁੱਤੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਆ ਗਿਆ ਮਾਹੀ ਦਾ।

ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਫਕੀਰੀ।

ਜੇ ਤੂੰ ਨੇਕੀ ਖੱਟਣੀ ਨਾਥ ਜੀ।^੧

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ:

ਪੰਛੀ ਪੀਘਾਂ, ਪੰਛੀ ਕਿਰਨਾ, ਪੰਛੀ ਪੈਲਾਂ, ਪੰਛੀ ਕਲੋਲਾਂ (ਤਿੰਨ ਹਿੱਸੇ), ਪੰਛੀ ਪੈੜਾ, ਗਵਾਚੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਪੰਛੀ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਪੰਛੀ ਪੀੜਾਂ, ਪੰਛੀ ਪੁਕਾਰਾਂ, ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ, ਪੰਛੀ ਦੇ ਗੱਢੇ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ।

ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਪੰਛੀ ਪੱਤਣ, ਪੰਛੀ ਪਾਲਾਂ, ਪੰਛੀ ਪੌਣਾ, ਪੰਛੀ ਕਲੋਲਾਂ (ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ), ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ।

ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਮਲਾਇਆ, ਥਾਈਲੈਂਡ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਛੀ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਿਹਾ। 1965ਈ ਵਿਚ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਢਾਡੀ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਵੀ ਕੱਟੀ। ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਹੀਰੇ ਦਾ ਅੰਤ 1978 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਢਾਡੀ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ:

ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੋਰ ਢਾਡੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮੁੱਢਲੇ ਢਾਡੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਵੀ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਵਿਚ ਹੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਤਵੇ ਦਾ ਨੰ. ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਪੀ. 14122 ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਸੰਨ 1932-33 ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਦੂਜੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ਾ, ਹੀਰ ਤੇ ਸੱਸੀ ਆਦਿ ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਏ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਉੱਠ ਖੜ੍ਹ ਬੱਚੀਏ ਜਾਗ ਪਏ ਸਵੇਰੇ ਨੀ,
ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਬੱਚੀਏ ਨੀਂਦ ਨੀ ਵਧਾਈ।

ਬੂਹੇ ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਧੂ ਆਣ ਖਲੋਤਾ ਨੀ,
ਮੈਨੂੰ ਦੀਂਹਦਾ ਨੀ ਪਰਦੇਸੀਆਂ ਵਾਲੀ
ਨਿਆਈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪਰਪੱਕ ਢਾਡੀ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਰਟੈਂਡਾ ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਸੀ। ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਰ:

ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਨਾਵਲਕਾਰ ਮਰਹੂਮ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਢਾਡੀ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਢਾਡੀ ਤਾਂ ਰੋਹੀ ਵਿਚ ਉੱਗਿਆ ਫੁੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਾਉਣ

ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਸਰੱਈਏ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਅਕਸ ਵੇਖਦੇ ਹਨ।

ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੀ ਖਿੜੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਰ ਵੀ ਇਕ ਫੁੱਲ ਸੀ। 27 ਜਨਵਰੀ 2006 ਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਐਨ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਢਾਡੀ ਗਿਆਨੀ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਫਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

ਮਰਹੂਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਯਾਦ ਆਈਆਂ ਹਨ:
ਇਕ ਫੁੱਲ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਝੜਿਆ
ਉਸ ਫੁੱਲ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ
ਫੁੱਲ ਮੋਇਆ ਪਰ ਮਹਿਕ ਨਾ ਮੋਈ

ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਚੰਗੇਰ ਵਿਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਫੁੱਲ ਗਾਇਬ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਅਜੇ ਵੀ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਮਹਿਕਾਂ ਵੰਡ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਸੁਹਾਵੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਜੇ ਉੱਚ ਢਾਡੀ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਆਵੇਗਾ। ਲੋਕ ਦਿਲਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਸਵਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸਾਨੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਕਾਇਲ ਹਨ। ਦਿਲਬਰ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ 20

ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਗੀਤ, ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ, ਢਾਡੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਨ।

9 ਨਵੰਬਰ 1930ਈ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਗਗੜ ਸਹਾਰੀ ਵਿਚ ਜਨਮੇ ਦਿਲਬਰ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰਮਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਤਾਦ ਧਾਰ ਕੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਾ ਬਣਾਇਆ। ਢਾਡੀ ਬਣਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਉਦੋਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਨੂੰ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ। 57 ਸਾਲ ਵਿਚ ਸਟੇਜਾਂ 'ਤੇ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ, ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿਚ, ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਕਟਮਈ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ੇਲ੍ਹਾਂ ਕੱਟੀਆਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਢਾਡੀ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਗੱਲ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਸਥਾ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਹਨੇ ਦਿਲਬਰ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਕਰਕੇ ਸਲਾਮ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।⁶

ਰਿਕਾਰਡ ਨਾ ਹੋਏ ਪਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਹੇ ਲੋਕ ਢਾਡੀ:

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਢਾਡੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕੇ ਪਰੰਤੂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ, ਅਵਾਮ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਣ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਕਈ ਤਾਂ ਇੰਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ

ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਹਿਮ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤਵੇ ਭਰਾਉਣ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗਲਾ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ, ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰਿਰਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਨੇ ਤਵੇ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਭਰਾਏ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸਾਡਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਰਿਕਾਰਡ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਪੁੱਛਣਾ? ਸਾਨੂੰ ਸਾਈਆਂ 'ਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਬੁਲਾਉਣਾ? ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਕਿਸ ਨੇ ਖਾੜੇ ਲੁਆਉਣੇ ਨੇ? ਹੋ ਸਕਦੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਪੂਰੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਸਗੋਂ ਵੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਵਾਮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਲਾਭ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ, ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਰਟੈਂਡਾ, ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਢਾਡੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਵੱਧ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਅਮਰ ਹਨ। ਚੌਥੀ ਗੱਲ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਈ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ 'ਪਹੁੰਚ' ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕੇ ਹੋਣ।⁷

ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢਾਡੀ ਦੁਆਬੀਏ ਸਨ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ

ਮਲਵਈ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੁਆਬੀਏ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ, ਚੁਸਤ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮਲਵਈ ਸਿੱਧਤ, ਅਨਪੜ੍ਹ, ਵਹਿਮੀ ਅਤੇ ਪਿਛੜੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰੰਤੂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਚਾਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗਮਤਰੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਤਾਨਸੈਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾਖੇੜਾ (ਸੰਗਰੂਰ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਢਾਡੀ ਸਨ। ਨਗੀਨਾ ਮਰਾਸੀ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲਾ, ਵਧਾਵਾ ਮਰਾਸੀ ਢੱਡਿਆਂ ਵਾਲਾ, ਰੁਲੀਆ ਮਰਾਸੀ ਰਾਉਆਲੇ ਵਾਲਾ, ਗੁਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀ, ਪਰਤਮਾ ਸਿੰਘ ਹਸਨਪੁਰੀਆ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੋਹਲੋਂ, ਖੰਡੂ ਡੋਹਲੋਂ ਵਾਲਾ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੱਖਲਾਂ ਵਾਲਾ, ਡੋਗਰ ਤੇਲੀ ਛਪਾਰ ਵਾਲਾ, ਬਾਬਾ ਬੂਜਾ ਅਤੇ ਝਿੰਡੀ ਦਾਸ ਦੋਦੇ ਵਾਲੇ, ਹੁਸੈਨ ਬਖਸ਼, ਖੈਰਦੀਨ, ਰਾਜ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਸਲਾਂ, ਦਿਆਗੜੀਏ ਢਾਡੀ, ਖਿੱਦੂ ਮੋਚੀ ਗੁੰਮਟੀ ਵਾਲਾ, ਪੰਜ ਗਰਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਸ਼ੇਰੋਂਵਾਲਾ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੋਂ, ਮੱਘਰ ਸ਼ੇਖ ਬਰਨਾਲੇ ਵਾਲਾ, ਪੂਰਨ ਝਿਉਰ ਧੌਨੋ ਵਾਲਾ, ਦਿਆ ਰਾਮ ਪੰਡਿਤ, ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਰਾਈਆਂ ਭੈਣੀ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਲ, ਬਲੀ ਸਿੰਘ ਬੱਸੀਆਂ, ਜੀਤ ਵਿਚ ਢੁੱਡੀਕੇ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫਰੀਦਕੋਟ, ਰਹਿਮਾਂ ਖਾਂ ਗੱਜੂਮਾਜਰੇ ਵਾਲਾ, ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਮੂੰਗੋ, ਰੋਡੂ

ਮਲੂਕੇ ਵਾਲਾ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤਖਤ ਮੱਲ ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਮਤਰੀ ਹੋਏ ਹਨ।

ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੋਹਲੋਂ:

ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੋਹਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਚੋਟੀ ਦਾ ਢਾਡੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੋਹਲੋਂ ਦਾ ਜਨਮ ਲਗਭਗ 1866-67 ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਦੇ ਘਰ ਡੋਹਲੋਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੋਹਲੋਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗਾਇਕੀ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ੌਂਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਮਤਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰੀ ਰਾਮ ਭੈਣੀ ਬਝਿੰਗਾਂ ਦੇ ਚਰਨੀ ਜਾ ਲੱਗਾ। ਗਾਇਕੀ ਪ੍ਰਤੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਲਗਾਤਾਰ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਲੋਕ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਪਾਈਆਂ।

ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੋਹਲੋਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਕੇ ਅੱਗੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡੂ ਡੋਹਲੋਂ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਜੱਖਲਾਂ ਵਾਲਾ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਢਾਡੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੋਹਲੋਂ ਦੇ ਇਸ ਢਾਡੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੋਤਾ ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੋਪਾਲਪੁਰ, ਵਲਾਇਤ ਖਾਂ ਗੋਸਲਾ, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭਮੱਦੀ ਚਕੋਹੀ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹਨ।

ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਪੂਰਨ ਭਗਤ, ਕੌਲਾਂ ਭਗਤਣੀ, ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ, ਹੀਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ, ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ ਆਦਿ ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣੇ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਤਮੰਨਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ ਨੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਵਧੀਆ ਢਾਡੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਲਗਭਗ 1956-57 ਵਿਚ 90 ਸਿਆਲ ਹੁਨਾਲ ਹੰਢਾ ਕੇ ਉਹ ਇਸ ਫ਼ਾਨੀ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਆਪਣਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਫਖ਼ਰ ਨਾਲ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾਖੇੜਾ:

ਕਾਲੇ ਤਵਿਆਂ ਵਿਚ ਰਿਕਾਰਡ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰੰਤੂ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਬੇਤਾਜ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀ ਢਾਡੀ ਸੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗਮੰਤਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਦਾ 'ਤਾਨਸੈਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਢਾਡੀ ਰਾਗ ਦੇ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਹੀਰੇ ਦਾ ਜਨਮ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਧਨੌਲਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਲੋਹਾਖੇੜਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੇਲਿਆਂ ਛਪਾਰ ਦਾ ਮੇਲਾ, ਜਰਗ ਦਾ ਮੇਲਾ, ਜਗਰਾਵਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਸੰਗਰੂਰ ਦਾ ਦੁਸਹਿਰਾ, ਜੈਤੋਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਹੋਏ। ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਅਤੇ

ਨੈਣਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਤੇ ਮੋਦਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਹੀਰ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਭਗਤ, ਕੌਲਾਂ ਭਗਤਣੀ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਆਦਿ ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਗਾਉਣ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਉਸਤਾਦ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਆਮ ਢਾਡੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਸਨ 'ਲੈ ਇਹ ਗਾਉਗਾ ਮੋਦਨ ਆਲਾ ਗੋਣ' ਜਾਂ 'ਗਹਾਂ...! ਇਹ ਮੋਦਨ ਆਲਾ ਗੋਣ ਗਾਉਗਾ'?

ਅਖੀਰ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤਕ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਤਾਨਸੈਨ, ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗਮੰਤਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡ ਰਹੂੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਸੰਸਾਰਕ ਯਾਤਰਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਮਰਸੀਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਲੋਹਾ ਖੇੜਿਓਂ ਚੱਲਿਆ ਮੋਦਨ, ਚੱਲਿਆ ਬੁਰਜ ਦੀ ਸਾਈ ਨੂੰ।

ਚੱਕ ਸਾਰੰਗੀ ਮੋਢੇ ਧਰ ਲੀ, ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਲਿਆ ਮਾਈ ਨੂੰ।

ਤਪਿਓਂ ਆ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਰੇਲ 'ਤੇ, ਫਤਿਹ ਬੁਲਾ ਲੀ ਭਾਈ ਨੂੰ।

ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜਾ ਟੇਸ਼ਨ ਉਤਰਿਆ, ਟਕਰਿਆ ਕਾਲ ਕਸਾਈ ਨੂੰ।

ਰਹੂੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਪਿੰਡ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ, ਸੋਹਣੀ ਜੀ ਦੇਖ ਹਥਾਈ ਨੂੰ।

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੋਦਨ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਣਗਿਣਤ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਸਤਾਦ ਧਾਰਿਆ ਅਤੇ ਢਾਡੀ ਰਾਗ ਦੀ

ਦੀਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਤੀਜੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਉਸਤਾਦਾਂ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਘਰਾਣੇ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ। ਅੱਜ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਲੋਹੇ ਖੇੜੇ ਵਾਲੇ' ਦੇ ਚੇਲੇ ਹਾਂ। ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗਮਤਰੀ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਖਿੱਦੂ ਮੋਚੀ ਗੁੰਮਟੀ ਵਾਲਾ:

ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਕਾਫੀ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਮੀਂ ਢਾਡੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਾ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਖਿੱਦੂ ਮੋਚੀ ਉਸ ਦਾ ਜੇਠਾ ਚੇਲਾ ਸੀ, ਜੋ ਗੁੰਮਟੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਖਿੱਦੂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸੀ। ਦੂਰ ਦਰਾਜ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੀ ਧਾਕ ਜਮਾਈ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰ ਭਾਈ ਰੋਡੂ ਮਲੂਕੇ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਗਾਇਆ। ਰੋਡੂ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਗਵੱਈਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੀਰਾਂ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ - ਇਕ ਸੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀਰ ਤੇ ਦੂਜੀ ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ ਬੁਟਾਹਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ। ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਗਾ ਕੇ ਨਵੀਂ ਲੀਹ ਤੋਰੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਕਲੀ ਵਿਚ ਰਾਂਝਾ ਖੇਡਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਡਿਊਢੀ ਖੇਡਿਆਂ ਦੀ, ਜੱਟ ਰਾਂਝਾ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ,
ਘਰ ਤਾਂ ਦੀਂਹਦਾ ਕਿਸੇ ਰੱਜਿਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ।
ਤਖਤੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ, ਚੌਗਾਠਾਂ ਜੜੀਆਂ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ,
ਮੇਖਾਂ ਜੜੀਆਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲੇ ਪਾਲਾਂ।

ਖਿੱਦੂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ 'ਗੋਣ' ਨੂੰ ਅਰਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਲਹਿੰਦੀ ਉਮਰੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਦਾ ਬਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਪੂਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੂਹਰੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਤਖਮਪੋਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਗੀ ਦੇ ਤਾਰਾਂ 'ਤੇ ਗਜ਼ ਫੇਰਦਾ ਅਤੇ ਹੇਕਾਂ ਲਾਉਂਦਾ। ਗਈ ਰਾਤ ਤਕ ਅਖਾੜਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਅਸ਼ਕੇ ਜਾਈਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਾਇਕੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਨੇਹ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਪਾਉਣ ਦੇ। ਉਹ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀਂ 'ਰੱਬ ਵਰਗੇ ਸਰੋਤੇ' ਸਨ। ਖਿੱਦੂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਹਾੜੀ ਸੌਣੀ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਪੰਸੇਰੀਆਂ ਅਨਾਜ ਦੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਛੇਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਚੰਗੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਜਿੰਨਾ ਅਨਾਜ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਮਤਰੀ ਉੱਤੇ।

ਗੁਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀ:

ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ? ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਰਨਾਲਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ, ਆਮ ਤੌਰ

ਤੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਜੀ ਭਾਵ ਸਾਰੰਗੀ ਮਾਸਟਰ ਅਤੇ ਦੋ ਢਾਡੀ ਭਾਵ ਢੱਡ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਰੰਗੀਆਂ ਵਜਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਸਾਰੰਗੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆ ਬੁਰਜ ਵਾਲਾ ਸਨ।

ਗੁਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਨਾਈ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਇਸ ਕਲਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੜਕੇ ਸਨ, ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੀ ਤਿੰਨ ਲੜਕੇ ਸਨ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜਥੇ ਨਾਲ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਅਵਾਮ ਦਾ ਖੂਬ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੀਤਾ।

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1870 ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਦੀਦਾਰਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨੇ ਸੰਤਾਂ ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਦੀਖਿਆ ਲਈ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1881 ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸ਼ੌਂਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਤਾਨਸੈਨ ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਢਾਡੀ ਰਾਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 1940 ਅਤੇ

1951 ਵਿਚ ਹੋਈ। ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1910 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ। ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਕਲਕੱਤੇ, ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਇਆ।

ਗੁਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸੱਸੀ, ਪੂਰਨ, ਕੌਲਾਂ, ਦੁੱਲਾਂ ਭੱਟੀ, ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਮਾਇਣ ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਟਿਕਾਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਹੰਢਾਇਆ ਤੇ ਬਰਨਾਲਾ ਵੱਡੇ ਪਿੰਡ ਨੇ
ਸੰਘੇੜਿਆਂ ਕੋਲੇ,

ਠੀਕਰੀਵਾਲੇ ਦੇ ਕੋਲ ਅਬਲਾ ਸੁੰ ਵਾਲਾ ਜੀ।
ਵੱਡੇ ਨੇ ਚੌਹਾਨ ਕੇ, ਵਜੀਦ ਕੇ, ਹਮੀਦੀ ਲੋਣੇ,
ਸਹਿਜੜੇ, ਸਹੌਰ, ਖਿਆਲੀ ਲੋਣੇ ਠੁਲੀਵਾਲਾ ਜੀ।

ਮਾਂਗੇਵਾਲ ਤੇ ਮਨਾਲ, ਬੜੀ, ਟਿੱਬਾ ਲੋਣੇ
ਗੁੰਮਟੀ ਦੇ,

ਖੇਤੀ ਤੇ ਨੰਗਲ ਪਿੰਡ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਸੁੰ ਵਾਲਾ ਜੀ।
ਸਭਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਗੁਰਮੀਂ ਮਕਾਨ ਮੇਰਾ,
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਸੀ, ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਠਾਣਾ ਜੀ।

ਇਸ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜਥੇ ਨੇ 45 ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਇਸ ਕਲਾ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਝਾਨ ਦੇ

ਘਟਣ ਕਾਰਨ ਅੱਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਜਥਾ ਵੀ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 1979 ਅਤੇ 1984 ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਪੰਜ ਗਰਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀ:

ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਗਰਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੋਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣੇ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਪੰਜ ਗਰਾਈਆਂ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਅਤੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੇ ਹੈ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਜਥੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਦੋ ਸਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਦੋ ਢਾਡੀ। ਭਾਵ ਦੋ ਜਣੇ ਸਾਰੰਗੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਢੱਡਾਂ।

ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਮੋਢੀ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥੀ ਜੁਗਰਾਜ ਸਿੰਘ ਸਾਰੰਗੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪਾਛੂ ਸਾਥੀ ਢੱਡਾਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ‘ਹੀਰ’ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੋਣ ਸੀ। ‘ਹੀਰ’ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੂਜੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਸੱਸੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ, ਪੂਰਨ, ਕੌਲਾਂ, ਦਹੂਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ, ਜੈਮਲ ਫੱਤਾ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਲੀਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਚਰਨੀਂ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਲਿਆ
ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ,

ਟਿੱਲੇ ਉਤੋਂ ਕਰੀਆਂ ਆਸ਼ਕ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ।
ਟਿੱਲਿਓਂ ਉਤਰਦੇ ਨੂੰ ਜਲ ਦੀ ਗਾਗਰ ਮਿਲਗੀ
ਐ,

ਸੁਰਮੁਖ ਚੂੜਾ ਮਿਲਿਆ, ਦੇਵੇਂ ਖੜ੍ਹਾ
ਵਧਾਈਆਂ।

ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਈਸਤੂ:

ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਈਸਤੂ ਵਾਲਾ ਨਗੀਨਾ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਵੀ ਛਪਾਰ ਦੇ ਮੇਲੇ ‘ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੁੱਬ ਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਗੀਨਾ, ਨਗੀਨਾ ਈ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਰੂਪੀ ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਨਗੀਨਾ ਸੀ।

ਨਗੀਨੇ ਦਾ ਜਨਮ 1920 ਦੇ ਲਗਭਗ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਖੰਨਾ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਈਸਤੂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁੱਧਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੋ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਨਗੀਨੇ ਹੁਰੀਂ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਸਨ ਅਤੇ ਨਗੀਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਓ, ਅ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਸੁਣਨ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਉਸ ਨੂੰ ਜਰਗ ਦੇ ਮੇਲੇ ‘ਤੇ ਲਗ ਦੇ ਲੋਕ ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਤੋਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਥੇ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਰਗ ਉਸ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਢਾਡੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਵੀ ਆਮ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਹੀਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸੱਸੀ, ਬੇਗੋਨਾਰ, ਪੂਰਨ ਭਗਤ, ਸ਼ਾਹਣੀ ਕੌਲਾਂ, ਜਗਦੇਵ ਪਮਾਰ, ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ ਆਦਿ ਹੀ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੁਝ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਈਸਤੂ ਵਾਲੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵੀ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਅੰਤ 1970 ਦੇ ਲਗਭਗ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦਾ ਇਹ ਅਨਮੋਲ ਨਗੀਨਾ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਭਾਗ ਦਿਖਾ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਕ ਢਾਡੀ:

ਸੱਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਇਹ ਵਿਧਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੱਖਾਂ ਵਾਗ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਦੌੜ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਇਸ ਕਲਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਸ ਦੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਦੀ ਗਈ। ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਗਈ। ਸਿਰਫ਼ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੀ ਇਸ ਕਲਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੋਹ ਭੰਗ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਇਸ ਕਲਾ ਦੀ ਚਿਣਗ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜੀਵਤ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉੱਗਲਾਂ ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਰੂਪੀ ਇਸ 'ਸ਼ਮਾਂ' ਦੁਆਲੇ ਜਿਹੜੇ ਪਰਵਾਨੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਲਾਇਤ ਖਾਂ ਗੋਸਲਾਂ, ਵਿੰਦਿਆ ਸਾਗਰ ਡੋਹਲੋਂ, ਰਾਜ ਮਾਨ ਦਿਆਗੜ੍ਹ, ਗੁਰਮੇਲ

ਪੰਧੋਰ ਅਜਨੌਦਾ, ਸ਼ਰੀਫ਼ ਈਦੂ ਲਲੋਢਾ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਲਚਕਾਣੀ, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭਮੱਦੀ ਚਕੋਹੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਉਟਾਲ, ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਘਨੌਰ, ਬੰਤ ਸਿੰਘ ਮਧੀਰ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੇਠੂਕੇ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਗੁਆਰਾ, ਭਚਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਾਇਲ, ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਗਾਲਬ, ਪੰਡਿਤ ਜਗਤ ਰਾਮ ਸੰਗੋਥੇ ਵਾਲੇ, ਨਾਜਰ ਪੰਧੋਰੇ ਅਜਨੌਦਾ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਾਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।⁹

ਵਲਾਇਤ ਖਾਂ ਗੋਸਲਾਂ:

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਲਾਇਤ ਖਾਂ ਗੋਸਲਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪੜਦਾਦਾ ਹੁਸੈਨ ਬਖਸ਼, ਦਾਦਾ ਖੈਰ ਦੀਨ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਰਾਜ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸ ਕਲਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਰਪਿਤ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਲਾਇਤ ਖਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਲਗਭਗ 1918-1919 ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਰਾਜ ਮੁਹੰਮਦ ਕੇ ਘਰ ਗੋਸਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੰਗੀ ਦੇ ਸੁਰ ਅਤੇ ਢੱਡ ਦੀਆਂ ਤਾਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪਈਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਿਲੀ। ਸੂਰਤ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹੀ ਭਾਵ 10-11 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਲੀਹ ਤੇ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਗਾਉਣ ਦੀ ਚੇਟਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਪੰਡਿਤ ਦਿਆ ਰਾਮ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾ ਪਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ 13 ਸਾਲ ਸਖ਼ਤ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀ। ਆਪਣੀ

ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਪੰਡਿਤ ਦਿਆ ਰਾਮ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਜੱਖਲਾਂ, ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੇਹਲੋਂ ਰਾਹੀਂ ਭੈਣੀ ਬਤਿੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨੱਕੜ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਸਨ।¹⁰

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ ਰਾਹੀਂ ਉੱਤਰੀ ਖੇਤਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਵੀ ਦੋ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ।

‘ਪੂਰਨ’ ਉਹ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਟੂਸਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਹੀਰ’ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਬੁਟਾਹਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤੇ ਬੰਸੀ ਰਾਮ ਨੌਹਰੇ ਵਾਲੇ ਦੀ, ‘ਕੌਲਾਂ’ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਚੁਗਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ, ‘ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ’ ਪੂਰਨ ਚੰਦ ਦਾ, ‘ਢੋਲ ਸੰਮੀ’ ਅਲੀਸ਼ਾਹ ਘੁਢਾਣੀ ਘਲੋਟੀ ਵਾਲੇ ਦਾ, ਅਤੇ ‘ਸੱਸੀ’ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨਰਤੂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਲਹਿਜਾ ਅਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਮੌਕੇ ਹੀ ਹੂ-ਬਹੂ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾਤਮਿਕ ਅਖਾਉਤਾਂ ਅਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀਲਣ ਅਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੇ ਉਹ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਅਡੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਪਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੰਡਦਾ ਹੈ:

ਜੋਗ ਨੀ ਜਟਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੇ,
ਦਿਵ ਤਿਆਗੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵੈਰਾਗ।
ਧੂਣੀ ਤਾਪੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਤਪੱਸਿਆ,
ਭਮਾ ਲਾ ਲੈ ਚੁਤਰਫੇ ਆਗ।

ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ ਡੇਹਲੋਂ:

ਪੰਡਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ ਡੇਹਲੋਂ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਪਰਨਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਡੇਹਲੋਂ ਦਾ ਪੋਤਾ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਜੱਖਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਹੈ।

ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਸ ਵਾਰਸ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਿੰਡ ਡੇਹਲੋਂ ਵਿਖੇ 1933-34 ਦੇ ਲਗਭਗ ਪਿਤਾ ਖੁਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਚਨੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਓ, ਅ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗਾਇਕੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਜੱਖਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ 15 ਸਾਲ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ, ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਥਾਪੜੇ ਸਦਕਾ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ‘ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੋਸਲਾਂ ਦੇ ਸੁਬੀਆ ਮਰਾਸੀ ਅਤੇ ਜੱਸੋਵਾਲ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਹਰੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਅਖਾੜੇ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਰਗ, ਛਪਾਰ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ, ਨੈਣਾਂ ਦੇਵੀ, ਪਹੋਏ ਅਤੇ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ ਕੋਲ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਥਾਹ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਗਿਆਨਵਾਨ, ਗੁਣੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਹੰਢਿਆ ਹੋਇਆ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਢਾਡੀ (ਇਨਸਾਨ) ਹੈ। ਉਹ

ਸਿਰਫ਼ ਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਪੰਡਿਤ (ਗਿਆਨੀ) ਹੈ। ‘ਹੀਰ’, ‘ਮਿਰਜ਼ਾ’, ‘ਸੱਸੀ’, ‘ਮਲਕੀ’ ਪਿਆਰ ਕਥਾਵਾਂ, ਪੂਰਨ, ‘ਕੌਲਾਂ’, ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ, ਜਗਦੇਵ ਪਮਾਰ, ਰਾਮਾਇਣ ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ ਤੇ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ ਆਦਿ ਲੋਕ ਨਾਇਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿੱਸੇ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਜੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹਨ। ਉਹ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ‘ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਸਹਿਤ ਬੋਲ ਅਤੇ ਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਸੀਹਤ ਭਰਪੂਰ ਕਾਵਿ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਬੂਖੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਲੋਕ ਤੱਥਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਇਹ ਹਨ।

ਬੀਜਾ ਮੱਠ ਸੇਠ ਕੌਲਾਂ ਦੇ ਜਤ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਅੱਕ ਦੀ ਨਾ ਖਾਈਏ ਕੁੱਕੜੀ, ਸੱਪ ਦਾ ਨਾ ਖਾਈਏ ਮਾਸ।

ਨਾਰ ਨਾ ਰੱਖੀਏ ਲਾਡਲੀ, ਉਲਟਾ ਕਰੇ ਵਿਨਾਸ।

ਨਾਰਾਂ ਜਤੀ ਨਾ ਹੋਈਆਂ ਕਹਿਗੇ ਵੇਦ ਵਿਆਸ।

ਭੇਡਾਂ ਨੂੰ ਮਲੀਦਾ ਕੀ ਕਹੇ, ਕੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸ।

ਕਾਣੀ ਨੂੰ ਕੱਜਲ ਕੀ ਕਹੇ, ਦੂਜੀ ਕੋਲ ਉਦਾਸ।

ਧਿਰਗ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਨਾਰ ਦਾ ਕਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

1. ਥੂਹੀ, ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ, ਪੰਨਾ 39.
2. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ 134.
3. ਐਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਭੌਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਢਾਡੀ, ਪੰਨਾ 32.
4. www.google.com.
5. ਥੂਹੀ, ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ, ਪੰਨਾ 55.
6. ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਲੋਕ ਰੰਗ 7 ਫਰਵਰੀ 2009.
7. ਕਰਮ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.), ਢੱਡ ਸਾਰੰਗੀ ਮਾਲਵੇ ਵੱਜਦੀ, ਪੰਨਾ 15.
8. ਐਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਭੌਰਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਢਾਡੀ, ਪੰਨਾ 10.
9. www.google.com.
10. ਥੂਹੀ, ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਢਾਡੀ ਕਲਾ, ਪੰਨਾ 136.

ਵਿਸਾਖੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਅਪ੍ਰੈਲ 2018

ਰਿਪੋਰਟ : ਸ੍ਰ. ਤਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸੈਮੀਨਾਰ 20 ਅਪ੍ਰੈਲ 2018ਈ ਨੂੰ 22 ਜ਼ਮਾਨ ਪਾਰਕ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ “ਆਓ ਰੱਲ ਮਿਲ ਭੰਗੜੇ ਪਾਈਏ ਜਸ਼ਨ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮਨਾਈਏ ” ਸਰਨਾਵੇਂ ਹੇਠ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ। ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰਿਸਰਚ ਐਂਡ ਕਲਚਰਲ

ਫੋਰਮ ਨੇ ਸਵਾਗਤੀ ਭਾਸ਼ਣ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਿਉਹਾਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 1699ਈ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਜਿਹਨੇ ਆਉਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਵਿਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਹੈਸੀਅਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਵੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ:

ਵਿਸਾਖੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦਿਵਸ ਹੈ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ 1699ਈ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਇਕ ਸੀਸ ਮੰਗਿਆ,

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਫ਼ੇਰ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਇਥੇ ਦੇ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸਤਾਦ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਕੋਈ ਵਡਾ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ

ਵਡਿਆਈ ਅਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। 2019ਈ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ 550ਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਓ ਕਿਉਂਜੋ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਨਸੀਬ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਮੈਨਜ਼ਮੈਂਟ ਕਮੇਟੀ :

ਅਸੀਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੁਜੇ ਹਾਂ। ਇਤਹਾਸਿਕ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਮਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨ ਹੋਰ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨ

ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਵਸੋਸ਼ ਅਪੀਲ ਭੇਡੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਰਸਤਾ ਹੈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਉਹ ਖੋਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸੰਗਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਨ।

ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ:

ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਾ ਜਨਮ 1699ਈ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਾਸਤੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦੀ।

ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਮਨਣ ਦੀ। ਮੈਂ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਇੰਜ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁਲਕ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਥੋਂ ਜੋ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਮੁਹਬਤ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਸ੍ਰ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ:

1950ਈ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਜਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਕਤੀ ਹਾਂ ਜੋ ਬਿਨਾ ਜਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਉਣਾ ਅਸਾਨ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਰਸਤਾ ਖੋਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਗਾਂਹ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਸਾਲ ਹੀ ਯਾਤਰੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆ ਸਕਿਆ ਕਰਨ ਗੇ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਕੌਰੀ ਡੌਰ ਲਈ ਬੜੇ ਜ਼ਮਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਨੇ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੀ ਇੰਡੀਅਨ ਗੋਵਰਨਮੈਂਟ ਹੀ ਇਸ ਕੌਰੀ ਡੌਰ ਨੂੰ ਪਰਮਿਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ:

ਆਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦਿਵਸ ਦੀਆਂ ਲੱਖ ਲੱਖ ਵਧਾਈਆਂ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਪਵਿਤਾਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਐਡੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰੇਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਲਾਂਘੇ ਨੂੰ ਖੁਲਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂਜੋ ਅਸੀਂ ਸੌਖ

ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਸਕੀਏ। ਇਕ ਹੋਰ ਅਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਵੀਜ਼ਾ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ 15 ਦਿਨ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਤਾਂਜੇ ਤਸਲੀ ਨਾਲ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਨ।

ਸ੍ਰ. ਰਮੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ:

ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਢੇਰ ਵਧਾਈਆਂ। ਇਹਦੇ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੀਜ਼ੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਵਧਾ ਕੇ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਅੱਜ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਤੋੜਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਅੱਜ ਡੇਰਾਵਾਦ

ਨੂੰ ਬੜ੍ਹਾਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅੱਜ ਖ਼ਾਲਿਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਇਕ ਮੁਠ ਹੋਕੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਈਏ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮਨਫੀ ਪ੍ਰੋਪਿਗੰਡਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਘਟ ਗਿੰਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ

ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਲਕ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਤਹਫ਼ਜ਼ਾਤ ਹਾਸਿਲ ਨੇ। ਮੈਂ ਇਕ ਕਲਾ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਅਸੰਬਲੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਜਦਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰਾਤ ਵਿੱਚ ਅਪਣੀ ਪਛਾਣ ਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੇਸ ਧਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਿਲਮ “ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਕੀਰ” ਵੀ ਆਰ ਐਸ ਐਸ ਦੀ ਇਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਧਾਨ PSGPC):

ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖ਼ਲਾਫ਼ ਪ੍ਰੋਪੈਗੈਂਡਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਣਾ ਚਾਹੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹੋਣ ਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾਵਾਦ ਨੂੰ ਬੜ੍ਹਾਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮੁਹਬਤ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਸੋ।

ਤਾਰਿਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਸੈਕਟਰੀ ਸ਼ਰਾਇਨਜ਼:

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਉਣ ਤੇ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ। ਅਸੀਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬਹਿਤਰ ਤੋਂ ਬਹਿਤਰ ਇਨਤਜ਼ਾਮਾਤ ਕੀਤੇ ਜਾਨ ਤਾਂਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਨਬੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। 34 ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਇਸ ਈਵੈਂਟ

ਵਿੱਚ ਇਨਤਜ਼ਾਮਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਦ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕਾਮਯਾਬ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। 550ਵੇਂ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਤੋਂ ਇਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਉਣ ਗੇ। ਸਾਡੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਫ਼ਰਾਹਮ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ 50 ਯਾਤਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਣ। ਸਾਡੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਨਤਜ਼ਾਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੀਆਂ ਤਜਾਵੀਜ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਓ।

ਤਾਹਿਰ ਖ਼ਲੀਲ ਸਿੰਘ:

ਰਮੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੁਤਾਸਿਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਬਿਲ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਮੀਆਂ ਸ਼ਹਿਬਾਜ਼ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਬਿਲ

ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਰਮੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਐਸੀਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖ਼ਲਾਫ਼ ਏਨਾ ਨੈਗੇਟਿਵ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਗਵਾਂਢੀ ਜਿਨੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰੇ ਅਸੀਂ ਜਵਾਬ ਮੁਹਬਤ ਦਾ ਈ ਦਿਆਂਗੇ। ਨਫ਼ਰਤ

ਕਰੋਗੇ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਈ ਮਿਲੇ ਗੀ। ਪਿਆਰ ਕਰੋ ਗੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਈ ਵਧੇਗਾ। ਸਾਡੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਨੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਖ਼ਤ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਨਹੀਂ ਆਣਾ ਚਾਹੰਦਾ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਜਾਵੇ। ਉਹਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖ਼ਲਾਫ਼ ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਗਵਾਹ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਐਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਅਮਨ ਤੇ ਮੁਹਬਤ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਤੁਹਡੇ ਨਾਲ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪੁਰੰਚਾਓ। ਅਖ਼ੀਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪਰੀਤਮ ਦੀ ਨਜ਼ਮ “ਅੱਜ ਆਖਾਂ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਕ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲ” ਸੁਣਾਈ।

ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ 6 ਜੂਨ 2018

ਰਿਪੋਰਟ : ਸ੍ਰ. ਗੋਪਾਲ

6 ਜੂਨ 1984ਈ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ 6 ਜੂਨ 2018ਈ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਰੋਸ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਇਹਤਜਾਜ਼ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਵਾਇਆ। ਸ੍ਰ. ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਟੇਜ ਸੈਕਟਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿਮਿਵਾਰੀ ਨਿਭਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ 6 ਜੂਨ 1984ਈ ਦੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਨੂੰ ਨਾ ਤੇ ਭੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰ. ਮਨਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ:

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਹਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ

ਲਹਿਰ ਜਗਾਈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮਾਇਆ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲਭਦੀ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਏਕਤਾ ਦੀ। ਜਦ ਤੀਕ ਅਸੀਂ ਇਕ ਮੁਠ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂ ਗੇ ਤਦ ਤਕ ਸਾਡਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਵੇ ਗਾ।

ਸ੍ਰ. ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ:

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਲ 1984ਈ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਇਆ ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ

ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇਤਹਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰੀਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤਾਂ ਪਾਤਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਜਾਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਫ਼ੇਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਤਫ਼ਾਕ ਤੇ ਇਤਹਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰੋ। ਫਿਰ ਈ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਬਣੇਗੀ।

ਸ੍ਰ. ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ:

6 ਜੂਨ 1984ਈ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ

ਬਚਿਆਂ, ਔਰਤਾਂ, ਜਵਾਨਾਂ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਅਸੀਂ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ UNO ਤੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਚਾਹਦੇ ਹਾਂ। ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ। ਬਣ ਕੇ ਰਹਵੇਗਾ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ।

ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ:

ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਗ ਚਾਹੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨਾਲ ਤਾਲੁਕ ਹੋਵੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜੇ ਨੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1947ਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮੰਗਾਂ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਮੰਗ ਤੇ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿਤੇ ਜਾਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦੇਣੇ ਸਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਉਨ। ਇਕ ਲੰਗੜਾ ਪੰਜਾਬ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੇਕਰ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਚਲੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਹਿਰੂਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕੀ ਜਿਸ ਰਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਦਰਿਆ ਵਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਥੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹੋ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਯੂਪੀ ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਲਿਆਕੇ ਭਈਏ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਸਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਨਾਖਤੀ ਕਾਰਡ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਜਿਵੇਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੋ ਓਵੇਂ ਈ ਰਵੋ। ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲ ਕੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਨਾਲ ਵੀ ਛੇੜਛਾੜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸੋਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ 1947ਈ ਵਿੱਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਫੇਲਾ ਰਹੇ ਓ। ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਪਵੇ ਗਾ ਜੋ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਲੇ ਨੇ ਕਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਿਨ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਾਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ ਉਹਨੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਡਰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ, ਉਹਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਫ਼ੌਜਾਂ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਬੈਠੀਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਲੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਰਕ ਟਲੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਮੈਂ ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਮੰਦਾ, ਮੈਂ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮੌਤ ਮੰਦਾ ਹਾਂ।

ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਰ ਗਈਆਂ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਮੁਠ ਹੋਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ।

ਸ੍ਰ. ਰਮੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ:

ਅਸੀਂ ਅੱਜ 84 ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਪਿਛੇ ਲਗੀ ਤਸਵੀਰ ਦਸਦੀ ਏ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦੇ

ਪਹਾੜ ਤੋੜੇ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਇਸ ਫ਼ੌਰਮ ਤੋਂ 1984ਈ ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਰ.ਐਸ.ਐਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਗੁਸਤਾਖੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਦਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਇਕ ਜੁਟ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਅਪਣਾ ਬਣਦਾ ਹਕ ਲੈ ਸਕੀਏ।

ਸ੍ਰ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਹੇੜਾ:

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਨ ਯੋਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁਲ ਭੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ

ਰੋਸ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਠੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ “ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆ ਪਹਿਰਾ ਦਿਆਂ ਗੇ ਤੇਰੀ ਸੋਚ ਤੇ” 34 ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਗ ਗਏ ਨੇ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਚਲਦੇ ਤੇ ਇਥੇ ਆਕੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨਾਲ ਨਾਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਪਾਲ ਲਈ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ

ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਨਾਫ਼ਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਖ਼ਲਾਫ਼ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਕਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਦਰਾ ਪਹਿਲੇ ਈ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆੜ ਬਣਾ ਕੇ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ ਕੀਤਾ। ਦਾਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਧੰਨ ਵਾਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ:

ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਅਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖਦੀਆਂ ਨੇ। 6 ਜੂਨ 1984ਈ ਦੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਂਗੇ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਚੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਗੁਰਪੁਰਬ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੰਗਤਾਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਨਾ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਲਹਿਆਜ਼ ਰਖਿਆ ਤੇ ਨਾ ਈ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਈ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਆਰ.ਐਸ.ਐਸ ਤੇ ਰਾਅ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ

ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਕਦੀ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਵਿੱਚ ਛੇਤ ਛਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਸਾਡੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਆਦੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਦੀ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਗੁਸਤਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਈ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਇਕਜੁਟ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ। ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਰ ਬੰਦਾ ਅਪਣਾ ਅਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇ। ਲਿਖਾਰੀ ਅਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇ। ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਨੂੰ ਆਰ.ਐਸ.ਐਸ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਰੱਦ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਮੂਲ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੀ 16 ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਥੇ ਦੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜਾ ਮਨਾਵਾਂਗੇ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਰਿਪੋਰਟ: ਸ੍ਰ. ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰ. ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ:

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਰਤਾਜ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਜੁੜ ਮਿਲ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਤੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1563ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਵਕਤ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਕਹਿਤ ਪੇ ਗਿਆ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਰੁਕਵਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਲਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦਫ਼ਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਖਿਰ ਰਸਮਾਂ ਅਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜਿਹੜਾ ਪੈਸਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰਦੁਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਇਹ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਗਰ ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਹਰਮਿੰਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਇੱਠਾਂ ਦੇ ਹਰਮਿੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੱਥਾ ਕਿਸ ਨੇ ਟੇਕਣਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘੇੜਾ:

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀ ਕੌਮ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। 2003ਈ. ਵਿੱਚ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਆਰ.ਐਸ.ਐਸ ਦੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤਹਿਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਇੱਥੇ ਆਏ ਹੋ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜੇ ਤੇ ਆਏ ਹੋ। ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਸ੍ਰ. ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ:

ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜ ਮਨਾਉਣ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਤਾਰੀਖ਼ ਮਿੱਥ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਮਨਾਈਏ।

ਸ੍ਰ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ:

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਸਨ ਚੰਦੂ ਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦਾ ਹੁਕਮਰਾਨ

ਜਹਾਂਗੀਰ। ਚੰਦੂ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਕਨ ਭਰ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗ਼ਲਤਫ਼ਹਿਮੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਚੰਦੂ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਲਟੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਵੀ ਚੰਦੂ ਦੀਆਂ ਔਲਾਦਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਨੇਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜਾ ਮਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਖ਼ਤਲਾਫ਼ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਖ਼ਤਲਾਫ਼ ਕੈਲੰਡਰ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਖੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਏਸ ਫ਼ਸਾਦ ਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ। ਮੇਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਏ।

ਸ੍ਰ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ:

ਇਹ ਜਿਹੜੇ ਚੌਰਾਸੀ ਬੰਦੇ ਆਏ ਨੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਦੇ ਤਾਜ ਨੇ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਉਸੇ ਦਿਨ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਇੱਕ ਨੁਕਤਾ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ 7

ਦੀ ਬਜਾਏ 13 ਨੂੰ ਮਨਾਓ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਹ ਹੋ ਰਹਿਆ ਏ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਮਨਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਮਨਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਵਜ੍ਹਾ ਸਾਡੇ ਲੀਡਰ ਗ਼ਦਾਰ ਨੇ।

ਸ੍ਰ. ਰਮੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ:

ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਹੈ ਕਿੰਨੀ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਨੇਂ। ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਪੰਥ ਸੁੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਬਰ ਤੇ ਸਨਤੋਕ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੁੱਖ ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਰਾਹ ਕੱਢਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਕਦੀ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਡੱਕ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਪਾਣੀ ਰੋਕ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬੰਜਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਫ਼ੋਰਮ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਏਸ ਦਾ ਇਹਤਜਾਜ਼ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮਜ਼ਮੂਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਔਰ ਅਸੀਂ ਮੁਤਾਲਬਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸ੍ਰ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ (PSGPC):

ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਕੋਲ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ ਤੇ

ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾ ਦਈਏ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਦਿੱਤਾ ਆਪ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਪਰੋਪੀਗੇਨਡਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਤਾਰਿਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ:

ਅਵੀਕਈ ਟਰੱਸਟ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਬੋਰਡ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਤਮਾਮ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਤਜ਼ਈਨ ਓ ਆਰਾਇਸ਼ ਕਰ

ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਜਦੀਦ ਤਰਜ਼ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਪੈਂਡਿੰਗ ਪਏ ਹੋਏ ਨੇ। ਜੋ ਪਰਾਪੀਗੇਨਡਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖਲਾਫ਼ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਦਾਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਮੇਰੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਆਈਂਦਾ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਗੀ। ਇਕ ਦਿਵਾਨ ਖ਼ਾਨਾ ਤੇ ਇਕ ਚੰਦੂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਓ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਦਿਓ।

ਬਰਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 27 ਜੂਨ 2018

ਰਿਪੋਰਟ : ਸ੍ਰ. ਗੁਰਪਰੀਤ ਸਿੰਘ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਸੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ 27 ਜੂਨ 2018ਈ. ਨੂੰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰਿਸਰਚ ਐਂਡ ਕਲਚਰਲ ਫ਼ੋਰਮ ਨੇ ਇੱਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਅਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ DSRCF ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਹਿਸਾਨ ਐੱਚ ਨਦੀਮ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਯਾਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਚਾਨਣ ਪਾਂਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ

ਸਿੰਘ ਪੋਰਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸੀ। ਬੇ-ਇੰਤਹਾ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਸੁਲਾ ਕੁਲ ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੋਣ ਵੱਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਮੂਜਬ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬਰਾਜਮਾਨ ਵੀ ਸਨ।

ਸ੍ਰ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ:

ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। 40 ਸਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਫੈਲਾਇਆ। ਇੱਥੇ ਵੱਡੇ

ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਣਾ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਫ਼ਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਦੀਨ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ

ਅਹਿਮ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਧਰਮ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਸਨ।

ਸ੍ਰ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ:

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਕੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਸ੍ਰ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਔਰਤ ਆਈ। ਉਹਨੇ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਪਈ ਮੈਂ ਜੋ ਮੰਗਾਂਗੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ। ਜਰਨੈਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਮੰਗੋ ਕੀ ਮੰਗਦੇ ਓ? ਉਸ ਔਰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵਰਗਾ

ਪੁੱਤਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਓ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਓ। ਉਹ ਬੀਬੀ ਜਾਂਦੀ ਕਹੀ ਜਾਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖਾਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਇਆ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਸ਼ਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆ। ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਧਰਮ ਦੀ ਮਾਂ ਐਂ।

ਸ੍ਰ. ਮਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ:

ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ

ਕੁੱਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ ਕੋਲੋਂ ਰਾਜ ਕਰਦਿਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ:

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜ ਮੇਰਾ ਏ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਜੀ ਤੋੜ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਹਰ ਧਰਮ ਦਾ ਆਦਰ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ 2003ਈ. ਵਿੱਚ ਬਣ

ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਜਾਨ ਆ ਗਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਮਿਲ ਗਈ। ਲੇਕਿਨ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ 2010ਈ. ਵਿੱਚ ਏਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ।

ਤਾਰਿਕ ਖ਼ਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਸੈਕਟਰੀ ETPB:

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਉਰੂਜ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। 2019ਈ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 550ਵਾਂ ਜਨਮ ਦਿਨ ਆ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਇੱਕ ਲੱਖ ਦੇ ਕੋਲ ਯਾਤਰੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆ ਰਹੇ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਰਵੇ।

ਬਰਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 29 ਜੂਨ 2018

ਰਿਪੋਰਟ: ਸ੍ਰ. ਗੁਰਪਰੀਤ ਸਿੰਘ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਸੀ 29 ਜੂਨ 2108ਈ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਖੇ ਮਨਾਈ ਗਈ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕਲਿਆਨ:

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਇਕ ਮਹਾਂਰਾਜੇ ਦੀ ਯਾਦ ਮਨਾਉਣ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਖੋਹਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਡੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਪਾਰੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਖੁੱਸਿਆ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਨਸ਼ੇ ਮੁਕਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਦਿਓ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਪਲ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ, ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ਏ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਮਿਟਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਾਡਾ ਕੈਲੰਡਰ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਏ ਏਸ ਨੂੰ ਮੁੱਕਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸ੍ਰ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ:

ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਓ, ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਜ਼ੀਮ ਲੀਡਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਆਏ ਹੋ। ਤਾਰੀਖ਼ ਗਵਾਹ ਹੈ 2% ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਾਲ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰੇਗਾ ਯਾ ਕਰਤਾਰ ਮਾਰੇਗਾ। ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੀ

ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਰਾਅ ਤੇ ਆਰ ਐਸ ਐਸ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਰੀਦਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਪੈਸਾ ਘਲਦੀ ਹੈ ਇਥੋਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਰੀਦਣ ਲਈ। ਲੇਕਿਨ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹਨਾ ਵਾਂ ਕਿ ਦੋ ਚਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖ਼ਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ

ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਵਰਗੇ ਲੀਡਰ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ, ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ। ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੁਰਦਾ ਬਾਦ।

ਭਾਈ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਲੀਡਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ:

ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਰਸੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਹਾਂ। 40 ਸਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਵੱਡੇ ਸਾਮਰਾਜ

ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਣਾ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਧਰਮ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਸਨ। ਮੈਂ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਤ ਤੋਂ ਮੁਤਫ਼ਿਕ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਆਦਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ:

ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ

ਹੋਏ ਹਾਂ। ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਈ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਨਹਾਰੀ ਤੇ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ

ਇੱਕ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਕਿਆਮ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਕਹਿਆ। ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਹੈ।

ਤਾਰਿਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ:

ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹਨਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਓ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਕਮੈਂਡੇਸ਼ਨ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਾਤ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰੋ।

ਸ੍ਰ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ PSGPC:

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਹੁਕਮਰਾਨ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹਕੂਕ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਵੇ, ਹਿੰਦੂ ਹੋਵੇ ਯਾ ਈਸਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਇਆ, ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਉਸ

ਦੀ ਕਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅੱਜ ਇਹ ਗੱਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਘਟ ਗਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ ਕੇ ਬੈਠੇ ਆਂ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਸਾਡਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਰਹੇ ਓ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਭਾਈਆਂ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜੁਲਮ ਓ ਸਿਤਮ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਮਜ਼ਮੂਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਫੈਡਰਲ ਮਨਿਸਟਰ ਚੌਧਰੀ ਫੈਸਲ ਸਾਹਿਬ:

ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਵੀਰ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਕੀਦਤ ਦੇਖ ਕੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਸੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਆਮਦੀਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼, ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਦਰਖਾਸਤ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ

ਜੋ ਵੀ ਮਸਾਇਲ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਹੱਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਇੰਤਜ਼ਾਮੀਆ ਤੇ ਅਵੀਕਈ ਟਰੱਸਟ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਬੋਰਡ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਮਨੂਨ ਹਾਂ।

ਫੈਡਰਲ ਸੈਕਟਰੀ ਚੌਧਰੀ ਖ਼ਾਲਿਦ ਮਸਊਦ ਸਾਹਿਬ:

ਸਾਰੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਨ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ

ਮਿਸਾਲੀ ਰਿਆਸਤ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਖੁਦ ਇਕ ਮਿਸਾਲੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਬਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਆਜ਼ਾਦ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਢਾਡਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਅਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਮਗਰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਤੇ। ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਅਲਾ ਤੋਂ ਦੁਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।